

Pomoćne povijesne znanosti u nastavi povijesti (osnovna i srednja škola)

Dubravčić, Josip

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:078954>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Diplomski studij povijesti

Josip Dubravčić

**POMOĆNE POVIJESNE ZNANOSTI U NASTAVI POVIJESTI
(OSNOVNA I SREDNJA ŠKOLA)**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Sažetak.....	3
Summary.....	4
1. Uvod.....	5
2. Nastavni planovi i programi.....	7
3. Pomoćne povijesne znanosti.....	8
4. Pregled udžbenika.....	14
4.1. Kvalitativna i kvantitativna analiza pomoćnih povijesnih znanosti u osnovnoškolskim i gimnazijskim udžbenicima.....	15
4.2. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava epigrafija.....	19
4.3. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava paleografija.....	21
4.4. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava diplomatika.....	22
4.5. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava kronologija.....	24
4.6. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava sfragistika.....	27
4.7. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava heraldika	27
4.8. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava veksilologija.....	34
4.9. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava numizmatika.....	37
5. Mogućnosti pomoćnih povijesnih znanosti u nastavi povijesti.....	40
5.1. Numizmatika.....	41
5.2. Heraldika.....	45
5.3. Veksilologija.....	51
5.4. Diplomatika.....	53
5.5. Paleografija.....	55
6. Zaključak.....	56
7. Prilozi.....	58
8. Bibliografija.....	62

Sažetak

Pomoćne povijesne znanosti u nastavi povijesti (osnovna i srednja škola)

Josip Dubravčić

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tomislav Galović

Način na koji su pomoćne povijesne znanosti korištene u nastavi povijesti u osnovnoj školi i gimnaziji su u ovome rade obrađene kroz analizu udžbenika koji su odobreni od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske za 2014./2015. školsku godinu. Ovaj rad na početku obuhvaća kratak pregled samih pomoćnih povijesnih znanosti. Obradene su one pomoćne povijesne znanosti koje sadržajno pripadaju proučavanju pomoćnih povijesnih znanosti, a spominju se u udžbenicima: numizmatika, heraldika, paleografija, epigrafija, veksilologija, sfragistika, diplomatika i kronologija. Ostale su (osim spomena) izbačene jer kao takve ne bi imale funkciju u ovome radu. U prvom dijelu rada se kvalitativnom i kvantitativnom analizom radi pregled navedenih udžbenika kako bi se dobio uvid u načine korištenja pomoćnih povijesnih znanosti unutar samih udžbenika. Promatrajući njihovu brojnost, svrhu i oblik u kojem se koriste, te davanjem nekih oglednih primjera kako se koriste, dobiva se slika koju učenici čitanjem o pomoćnim povijesnim znanostima mogu dobiti, te koji je trenutačni položaj pomoćnih povijesnih znanosti u nastavnom procesu. Drugi dio rada pruža određene načine kako se pomoćne povijesne znanosti mogu još više uključiti u nastavni proces, te što bi se s njima postiglo kod učenika.

Ključni pojmovi: pomoćne povijesne znanosti, nastava povijesti, udžbenici, osnovna škola, gimnazija

Summary

Auxiliary Historical Sciences in History Teaching

(Primary and Secondary School)

Josip Dubravčić

Supervisor: Tomislav Galović, Ph.D., Associate Professor

This thesis is analysing in what way are auxiliary historical sciences used in primary and secondary schools, through the analyse of textbooks approved by Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia for 2014/2015 school year. This thesis, at the beginning, gives a short overview about auxiliary historical sciences. Elaborated auxiliary historical sciences are those that belong to the study of auxiliary historical sciences and are used in schoolbooks: numismatics, heraldry, paleography, epigraphy, vexillology, sphragistics, diplomatics (study of documents) and chronology. Others (except for their mention) are excluded from this thesis, since they wouldn't have any function for this work. First part of this thesis is based on qualitative and quantitative analysis of textbooks, in order to gain insight in ways of using auxiliary historical sciences within the textbooks. By looking into their quantity, purpose and form in which they are used, and by giving some case studies how they are used, we will get a figure which students get after reading in textbooks about them. Also we will see current position of auxiliary historical sciences in educational process. Second part of this thesis is working on ways of involving auxiliary historical sciences, even more in the teaching process, and what would, the students benefits from them, be.

Keywords: auxiliary historical sciences, history teaching, textbooks, primary school, high school

1. Uvod

„Tijekom učenja povijesti naglasak se stavlja na umijeća koja učenici trebaju usvojiti, jer povijest se može razumjeti samo ako učenici, uz ishode povijesnih istraživanja, uče i o metodama kojima se povjesničari služe pri poučavanju prošlosti.“¹

Tradicionalno održavanje nastave povijesti je bio temelj u poučavanju povijesti do prošloga stoljeća. Nastava u kojoj je nastavnik predavao, učenici su slušali te učili godine i definicije je bio način kako je ta nastava funkcionirala. No uočavanjem kako povijest, osim tzv. „štrebanja“, učenicima može pružiti mnogo više, od takvog se modela krenulo prelaziti na model gdje učenici aktivno uče. Mnoštvo je tema koje mogu, uz naravno teorijsku podlogu koja je i dalje bitna u poučavanju, pružiti učenicima stjecanje znanja i vještina koje im mogu pomoći u svladavanju drugih predmeta ili tijekom života. Jedna od takvih tema su i pomoćne povijesne znanosti o kojima će u ovome radu biti riječ.

Pomoćne povijesne znanosti u Hrvatskoj imaju dugu i bogatu tradiciju, kako u historiografiji tako i u sveučilišnoj nastavi. Katedra za pomoćne povijesne znanosti je osnovana 1908. godine iako je neformalno već i od prije započela sa svojim radom² koju je držao Tadija Smičiklas. Na katedri su se prvo predavale temeljne pomoćne povijesne znanosti, paleografija i diplomatika, a prvi službeni profesor je bio Milan Šufflay.³ Nakon Drugog svjetskog rata profesor postaje Josip Matasović koji na katedru uvodi neke od ostalih pomoćnih povijesnih znanosti: sfragistiku, heraldiku, genealogiju, historijsku geografiju i metrologiju te arhivistiku.⁴ Nakon njega na čelu katedre su se izmjenjivali istaknuti historičari poput Jakova Stipišića, Nade Klaić te Mirjane Matijević Sokol.

Cilj ovoga rada je kroz analizu udžbenika za nastavu povijesti ispitati u kojoj su mjeri pomoćne povijesne znanosti zastupljene u udžbenicima povijesti te prikazati koje su mogućnosti samih pomoćnih povijesnih znanosti u poučavanju učenika osnovnih škola i gimnazija. Kada se kaže mogućnosti misli se na koji način njihovo korištenje može doprinijeti razvoju učeničkih kompetencija koje bi kroz nastavu povijesti oni trebali steći. Iako je

¹ <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/dodatni/129161.htm>, Preuzeto 31.3.2021.

² Tomislav Galović. "O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908.-2008.)." *Pro tempore*, br. 6-7 (2009): 362.

³ Tomislav Galović. "O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908.-2008.)." *Pro tempore*, br. 6-7 (2009): 362.-363.

⁴ Tomislav Galović, Josip Matasović kao profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 23. – 24. studenoga 2012.*, ur. Suzana Leček, Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje - Slavonski Brod, Hrvatski državni arhiv - Zagreb, Društvo za hrvatsku povjesnicu - Zagreb, 2013. 248.

pomoćnih povijesnih znanosti mnogo u ovom radu će ipak riječi biti o manjem broju njih koji bi učenicima bili prikladniji, a koje se koriste na različite načine već i sada u udžbenicima.

Potrebno je istaknuti na koji se način u radu dolazi do kvantitativnih podataka te koji su materijali iz udžbenika bili obrađeni i brojani. Rad tako proučava učestalost i broj materijala u udžbenicima povezanih s izvorima koji su tradicionalno predmet proučavanja pomoćnih povijesnih znanosti (novac, zastave, kameni natpisi...). Bitno je da određeni materijal sadržajno odgovara području istraživanja bilo koje pomoćne povijesne znanosti koja je obrađena u radu. To može biti tekst o nekoj pomoćnoj povijesnoj znanosti, slikovni prikaz predmeta kojeg tradicionalno proučavaju pomoćne povijesne znanosti, pitanja vezana uz predmete koje tradicionalno proučavaju pomoćne povijesne znanosti, odnosno sve što bi bilo na bilo koji način vezano uz same pomoćne povijesne znanosti. Također je moguće dobiti nešto drugačije brojeve ponovnim brojanjem jer je slijeđen princip prema kojemu se, ukoliko bi se na jednoj fotografiji nalazilo npr. 4 grba,⁵ to brojalo kao jedan primjer. Nadalje, ako uz neki slikovni prikaz predmeta kojim se bavi jedna od pomoćnih povijesnih znanosti, postoji pripadajući tekst o tome prikazu, brojano je sve zajedno kao jedan slučaj pojavnosti.

U drugom poglavlju ću iznijeti nastavne planove i programe koje ću koristiti, dok ću u trećem poglavlju objasniti što su konkretno pomoćne povijesne znanosti. Pritom ću prvo opisati što je to znanost, specijalne znanosti te pomoćne znanosti pa na kraju definirati i nabrojati pomoćne povijesne znanosti. Trudio sam se donijeti pregled relevantne literature i pritom su mi ponajprije koristila dva udžbenika/priručnika: Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica* i Bartol Zmajić *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksilologija, rječnik heraldičkog nazivlja*, pomogla su mi i dva djela Mirjane Gross, djelo *Historiografski praktikum* Zrinke Nikolić-Jakus, knjiga *Pomoćne istorijske nauke* Stjepana Antoljaka te djelo *Povijesna vrela i pomoćne znanosti* Vicka Kapetanovića, ali i druga literatura.

U četvrtom poglavlju ću donijeti kvantitativnu i kvalitativnu analizu izvora, tj. udžbenika, a u sljedećem poglavlju sam objasnio izvore koje koristim u četvrtom poglavlju. Četvrto poglavlje sam podijelio na manja poglavlja prema pomoćnim povijesnim znanostima (numizmatika, heraldika, veksilologija, kronologija, diplomatika, epigrafija, paleografija).

⁵ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014. str. 227.

U petom poglavlju sam najprije donio kratko objašnjenje didaktičko-metoloških obrazaca koje ću koristiti u narednom dijelu rada. To poglavlje sam dalje podijelio na 5 manjih prema obrađenim pomoćnim povijesnim znanostima (numizmatika, heraldika, veksilologija, diplomatika, paleografija). Zatim sam za svaku od tih pomoćnih povijesnih znanosti donio opće preglede te definicije uz koje sam iznio neke probleme, rasprave ili objave korisne za poučavanje navedene pomoćne povijesne znanosti. Osim toga dao sam načine kakva bi se pitanja možda trebala postavljati unutar udžbenika. Ta pitanja bi trebala poticati učenika na suradnju te promišljanje, a ne na reprodukciju onoga što piše u knjizi. Uz to ponudio sam i neke nove materijale koji bi mogli biti korisni za vođenje nastave koristeći pomoćne povijesne znanosti.

Potrebno je istaknuti i objasniti na koji se način došlo do ovih (8) obrađenih pomoćnih povijesnih znanosti. Iako pomoćnih povijesnih znanosti ima mnogo, nisu sve zastupljene u udžbenicima (izuzev u nastavnoj jedinici za prve razrede gimnazija „Povijest kao znanost i nastavni predmet“). U radu sam se zato ograničio na one čija je pojavnost ipak nešto veća jer za ove koji imaju samo jedno spominjanje ne bih imao dovoljno materijala za daljnu obradu.

Ovo istraživanje bi trebalo doprinijeti boljem razumijevanju i mogućnostima koje pružaju obrađene pomoćne povijesne znanosti u osnovnoškolskoj i gimnazijskoj nastavi. Nisam uspio pronaći niti jednu domaću literaturu koja se bavi istraživanjem pomoćnih povijesnih znanosti u nastavama u osnovnoj i srednjoj školi. Rezultati istraživanja bi trebali dati određenu sliku o položaju, koji pomoćne povijesne znanosti i materijali koji se nalaze u udžbenicima, a sadržajno se smatraju tradicionalnim predmetom proučavanja pomoćnih povijesnih znanosti, trenutno imaju te na koji bi način one pridonijele poučavanju. Vjerujem kako su daljnja istraživanja u ovome smjeru također moguća i kako postoji potencijal za njihovo poučavanje. Posebno bih tu naglasio proučavanje ostalih pomoćnih povijesnih znanosti koje ovaj rad nije obuhvatio te izvanučioničku nastavu, koja se temelji na proučavanju izvora koje proučavaju pomoćne povijesne znanosti.

2. Nastavni planovi i programi

Dokument koji izdaje ministarstvo obrazovanja Republike Hrvatske kojim se propisuje opseg i sadržaj nastave je nastavni plan i program. Njega je bitno spomenuti i obraditi jer se uz pomoć plana i programa sastavljaju i pišu udžbenici. Dva su plana i programa ključna za ovaj rad. Kako će se u radu koristiti i obrađivati udžbenici za osnovne

škole i za srednjoškolski gimnazijski program potrebno je proći kroz planove i programe koji propisuju kako treba izgledati njihova nastava. Iz korištenih planova i programa ću istaknuti u kojim se nastavnim cjelinama i jedinicama direktno ili indirektno govori o pomoćnim povijesnim znanostima. Što i kako se o njima govori u udžbenicima (ako se uopće govori) i na koji je način predstavljeno učenicima će se više predstaviti u sljedećem poglavlju.

Unutar plana i programa za osnovne škole iz 2006. godine nema spomena pomoćnih povijesnih znanosti, niti jedne od njezinih disciplina. Na taj način već se u samom planu i programu pomoćnim povijesnim znanostima ne predviđa prostor.

U planu i programu za gimnazije iz 1994. godine se nalaze dijelovi u kojima se govori o pomoćnim povijesnim znanostima. Tako se za prvi razred gimnazije u prvoj nastavnoj cjelini „Uvod u učenje povijest“, odnosno u drugoj nastavnoj jedinici „Povijest kao znanost i nastavni predmet“, kao jedna od tema jedinice navodi „Pomoćne povijesne znanosti (paleografija, arhivistika itd.)“. Osim tog, direktnog, spominjanja pomoćnih povijesnih znanosti treba istaknuti i neka druga mjesta gdje postoji mogućnost da se indirektno misli na pomoćne povijesne znanosti. U drugom razredu, unutar nastavne cjeline „Hrvatska u ranome srednjem vijeku (VI.-XI. st.)“, kao zadnja, peta nastavna jedinica, „Razvoj kulture u doba narodnih vladara“, se navodi nekoliko tema koje se svrstavaju unutar pomoćnih povijesnih znanosti. Tako imamo „Glagoljsko pismo i hrvatski jezik. Latinski sloj hrvatske pismenosti. Kameni natpisi. Beneventana i karolina... Kodeksi...“. Osim njega unutar nastavne jedinice „Kultura u Hrvata (XII.-XVI.) se nalazi tema „Pravno - povijesni spomenici i zbirke“. U zadnjoj nastavnoj cjelini u drugom razredu, „Hrvatska u novom vijeku (od početka XVI. do početka XVIII. st.)“, kao zadnja nastavna jedinica „Institucije i simboli hrvatske državnosti“, navodi se kao jedna od tema hrvatski državni grb. U planu i programu za treći i četvrti razred nema spomena pomoćnih povijesnih znanosti, nekih od njezinih disciplina ili poglavlja ili tema u kojima bi postojala mogućnost da se pomoćne povijesne znanosti obrađuju.

3. Pomoćne povijesne znanosti

Iako tema ovoga rada nisu pomoćne povijesne znanosti, već na koji su način pomoćne povijesne znanosti primjenjene i kako ih se može primijeniti u nastavi povijesti, potrebno je ipak nešto reći o njima. Pomoćne povijesne znanosti su se razvile u okviru povijesti te služe kako bi se ispravno razumjeli povijesni izvori. Svaka od tih znanosti proučava različite izvore

i ima vlastito područje istraživanja. Zajedničko im je to što sve proučavaju i rade na izvorima te na taj način služe povjesničaru u njegovom radu i stvaranju što objektivnije slike povijesti.

Prije nego objasnimo pomoćne povijesne znanosti, trebalo bi objasniti položaj povijest unutar znanstvene zajednice te odnos povijesti i ostalih društvenih znanosti. Mirjana Gross navodi da je povijest društvena znanost (dijeleći znanosti na društvene i prirodne). Također napominje da se povijest (historiografiju) svrstava u idiografske i induktivne znanosti, što nam govori da je povijest znanost koja analizira i ocjenjuje spoznaje te da je povijest znanost koja ne provodi eksperimente. Mirjana Gross također spominje žustru diskusiju između „naturalista“ i „antinaturalista“. Naime, antinaturalisti smatraju da je znanost podijeljena na društvene i prirodne znanosti. Mirjana Gross dalje navodi kako antinaturalisti tvrde da se društvene znanosti bave pojedinačnim neponovljivim činjenicama opisivima samo putem faktografije. Naturalisti pak tvrde da se time bave i prirodne znanosti. Naime, kao što se neki povijesni događaj ne može ponoviti, tako se ne može u potpunosti ni eksperiment ponoviti u istim uvjetima. Postoje znanosti i discipline koje mogu provesti eksperimente te one koje to ne mogu, a takav je slučaj i u društvenim i u prirodnim znanostima. Mirjana Gross navodi da naturalisti također tvrde da je moguće konstruirati univerzalne zakone u društvenim znanostima, kao što je to moguće i u prirodnima.⁶

Miroslav Žugaj je iznio klasifikaciju znanosti gdje je znanosti podijelio na realne i formalne znanosti. Formalne znanosti su one koje proučavaju samo formalnu stranu realnih zbivanja. Tu bi spadale matematika ili logika. Realne znanosti Miroslav Žugaj dalje dijeli na prirodne, genetičke (one koje proučavaju postanak i razvoj predmeta i pojava), primijenjene ili praktične, duhovne (psihologija, sociologija, povijest, politička ekonomija i sl.). Također je napomenuo da znanstvenici koji ne priznaju pojam duhovnih znanosti, povijest svrstavaju kao društvene znanosti, a njih je definirao kao one koje proučavaju društvene pojave te je tamo ubrojio sociologiju i političku i društvenu povijest. Kao posljednju zasebnu kategoriju Miroslav Žugaj navodi sistematske znanosti i definira ih kao one „koje proučavaju i nastoje sistematizirati, tj. sistematski zaokružiti spoznaju o jednom određenom području kao što su sistematska zoologija, botanika, opća sociologija bilja ili životinja, mineralogija itd.“⁷ M. Gross također spominje „specijalne historijske discipline“. Ona ih u članku „Historija i društvene znanosti“ definira kao: „Specijalne historijske discipline (historija prava, filozofije, književnosti, umjetnosti, religije, znanosti, pedagogije itd.) smatraju se u pravilu i kao

⁶ Mirjana Gross. *Historijska znanost – Razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb: SNL, 1980. str. 308.

⁷ Miroslav Žugaj. „Jedno predavanje o klasifikaciji znanosti“, *Journal of Information and Organizational Sciences*, 13, 1989. str. 263-265.

područja njima odgovarajućih sistematskih znanosti.⁸ Mirjana Gross je to ponovila i u svojem djelu „Historijska znanost – Razvoj, oblik, smjerovi“. Volio bih napomenuti da i unutar sistematskih znanosti postoje pomoćne znanosti.

Pri definiranju pomoćnih povijesnih znanosti također dolazimo do problema interdisciplinarnosti i transdisciplinarnosti, tj. klasifikacijskim izazovima koje oni postavljaju. Naime, interdisciplinarnost je znanstveni pristup koji se oslanja na više znanstvenih disciplina ili uključuje više znanstvenih disciplina.⁹ Transdisciplinarnost je pak istraživanje izvan okvira discipline koje se temelji na zajedničkoj teoriji i međudjelovanjima istraživačkih metoda različitih disciplina.¹⁰

Kao primjer tih klasifikacijskih izazova uzeti ću povijesnu informatologiju U razgovoru „Povijesna informacijska znanost – pomoćna disciplina povijesne znanosti?“ Sanja Baleglav je intervjuirala Inga H. Kropača, stručnjaka za povijesnu informatologiju. Kada je upitan o imenu same struke, on je odgovorio da svaki mladi predmet ima drugačiji pogled. Također je rekao da imaju i različitu misiju i cilj. On je rekao da u njemačkom govornom području postoji pojam „Fachinformatik“ („stručna informatika“) te da je ustaljen za razne oblike primijenjene računalne znanosti te zbog toga on govori o „Historische Fachinformatik“ „povijesnoj stručnoj informatici“ kao o integraciji informatike, informacijske znanosti i povijesnih istraživanja kao o sinonimu za povijesnu informacijsku znanost.¹¹

Ingo H. Kropač ima poprilično negativno mišljenje prema digitalnim humanističkim znanostima, tj. „Digital Humanities. Primarno jer ne razumije podjelu znanosti na digitalnu i analognu. On smatra da treba slijediti Lawrence McCrank i koristiti termin „Historical Information Science“, tj. „povijesna informacijska znanost“, jer Ingo H. Kropač smatra da je to najrazumljiviji i najneutralniji naziv. On ga definira kao istraživanje o formalnoj obradi poruka iz prošlosti i informacija o prošlosti.¹²

Međutim, mislim da je korisnije njegovo mišljenje o samoj prirodi znanosti, tj. o njenom odnosu s poviješću i je li ona u tom odnosu pomoćna. On je rekao: „Množina i

⁸ Mirjana Gross. „Historija i društvene znanosti“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7 (2), 1975. str. 72.

⁹ Enciklopedija leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, S. V. „Interdisciplinarnost“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27616> Preuzeto: 1. 12. 2020.

¹⁰ Hrvatsko strukovno nazivlje „Struna“, S. V. „Transdisciplinarnost“, <http://struna.ihj.hr/naziv/transdisciplinarnost/24675/>, Preuzeto: 1. 12. 2020.

¹¹ Sanja Baleglav. „Intervju: Povijesna informacijska znanost – pomoćna disciplina povijesne znanosti?“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 5(5), 2013. str. 103-104.

¹² Sanja Baleglav. „Intervju: Povijesna informacijska znanost – pomoćna disciplina povijesne znanosti?“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 5(5), 2013. str. 103-104.

promjene u povijesnoj informacijskoj znanosti događaju se simultano - ili ponekad s nekim vremenskim odmakom – s razvojem u tim disciplinama, iz čega zaključujemo: informatička i informacijska znanost, kao i povijest. Metode, tehnike i primjene prate cijelu širinu povijesnog istraživanja u svojim različitim paradigmatima, kao i brz napredak informatike.¹³ Također smatra da se trenutno događa trend i porast potrebe za prikupljanjem i predstavljanjem europske kulturne baštine te za konzerviranjem i za korištenjem društvenih medija za komunikaciju između znanosti i javnosti. On smatra da ona ne može biti ni povijesna disciplina, ali ni jedna od pomoćnih povijesnih disciplina, već samostalno istraživanje u humanističkim znanostima ili istovremeno dio digitalnih humanističkih znanosti. Međutim on kaže i da oni rade na granici između humanističkih znanosti, prirodnih znanosti i društvenih znanosti. Na kraju odgovora je zaključio i da sama definicija ovisi o nečijem položaju u prostoru i vremenu.¹⁴

Pomoćne povijesne znanosti služe povijesti i znanstvenom istraživanju te one pomažu povijesti da ispuni svoj metodološki zadatak. Stjepan Antoljak navodi da su pomoćne povijesne znanosti važne u radu na skupljanju izvora te pri odabiru, vrednovanju i korištenju tih samih izvora.¹⁵ Mirjana Gross tvrdi da proučavanje različitih razdoblja iziskuje i različitu metodologiju i tehnike. Ona razlog tome pronalazi u raznovrsnosti izvora. Mirjana Gross zato smatra da su pomoćne povijesne znanosti bitne. Ona ih definira kao: „Sve discipline korisne historijskom istraživanju – od tradicionalnih pomoćnih znanosti sve do društvenih i prirodnih znanosti.“¹⁶

Pomoćne povijesne znanosti same po sebi mogu biti objekt istraživanja. Naime, Lydia Janssen u članku „The rise of ‘auxiliary sciences’ in early modern national historiography: an ‘interdisciplinary’ answer to historical scepticism“ smatra da su pomoćne povijesne znanosti imale tri funkcije unutar promjena znanosti i društva u ranog modernog razdoblja te u novom pristupu historiografiji. Lydia Janssen smatra da je njihova najjednostavnija funkcija bila omogućavanje posebnog znanja i vještina potrebnih za svladavanje različitih predmeta istraživanja, koji su predstavljeni u ranom modernom dobu. Autorica smatra da su veću ulogu odigrali pri sakupljanju različitih vrsta izvora. Primarno jer su mogli izvući zaključke iz sirovog materijala samih izvora. Također, kada pomoćne povijesne znanosti pristupaju

¹³ Ibid. str. 104-105.

¹⁴ Ibid. str. 105.

¹⁵ Stjepan Antoljak. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971. str. 7.

¹⁶ Mirjana Gross, *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi liber, 1996. str. 387-388.

samom tekstu, daju nove vrste informacija. Naposljetku, autorica zaključuje da je inovacija bila primarni uzrok razvoja i inkorporacije pomoćnih povijesnih znanosti.¹⁷

Postoji mnogo pomoćnih povijesnih znanosti, a ni sami povjesničari oko toga broja nisu složni. Razlog tome možemo naći u jednostavnoj činjenici da svaki povjesničar ima jedinstven način razmišljanja, a samim time i percepciju te definiciju pomoćnih povijesnih znanosti. Također, autori su pod utjecajem različitih teorijskih pravaca. Mirjana Gross ovdje navodi primjer „nove“ povijesti koja je znatno proširila broj pomoćnih povijesnih znanosti primarno preko inkorporiranja različitih društvenih znanosti. Unutar „nove“ povijesti, koju spominje Mirjana Gross dolazi i do novih funkcija unutar više tradicionalnih pomoćnih povijesnih znanosti. Mirjana Gross primjere nalazi u heraldici i sfragistici i navodi da pod utjecajem antropološkog pristupa te dvije pomoćne povijesne znanosti počinju nuditi odgovore na kulturalna pitanja putem simbola; pečata i grbova.¹⁸

Mirjana Gross u „Suvremenoj historiografiji“ navodi arheologiju kao važan utjecaj na historiografiju. Naime, smatram da je taj utjecaj najvidljiviji na vremenskom rasponu unutar kojeg historijska struka djeluje, jer arheologija povijesti pomaže kod objašnjavanja života protopovijesnih i prapovijesnih zajednica. Također, arheologija pomaže historiografiji kod razumijevanja života ljudi koji su kroz povijest bili pri dnu društvene ljestvice i često nisu znali čitati ili pisati pa samim time nisu ni ostavljali pisane tragove iza sebe. Mirjana Gross smatra da je arheologija primjer kako se pomoćne povijesne znanosti mogu široko shvatiti i definirati. Ona navodi kako postoji prijedlog da se pomoćne povijesne znanosti podijele na „temeljne“, bez kojih se ne mogu istraživati stari i srednji vijek, te „granskih“, bez kojih se teško možemo baviti pojedinim posebnim područjima, kao što su teologija, ekonomija, pravo, lingvistika, tehnologija ili medicina.¹⁹ Zrinka Nikolić-Jakus tvrdi da se unutar povijesne znanosti povjesničari opredjeljuju za pojedine grane historijske znanosti. Ona je te grane podijelila na dvije kategorije. Prvu kategoriju je opisala kao kategoriju grana znanosti koje su po predmetu bavljenja među najpoznatijima. To bi bile politička povijest, društvena ili socijalna povijest, kulturnu historiju, ekonomska ili gospodarska povijest te vojna povijest. Među novije grane znanosti ona navodi povijest okoliša, historijsku antropologiju, rodnu historiju, oralnu historiju (usmenu predaju), psihohistoriju te mikrohistoriju. Zrinka Nikolić-Jakus je navela da se grane povijesti mogu podijeliti i prema razdobljima i to na prapovijest,

¹⁷ Lydia Janssen. „The rise of ‘auxiliary sciences’ in early modern national historiography: an ‘interdisciplinary’ answer to historical scepticism“, *History of European Ideas*, 43 (5), 2017. str. 440-441

¹⁸ Mirjana Gross. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi liber, 1996. str. 388

¹⁹ Ibid. str. 388-389.

staru povijest, medijevistiku, ranonovovjekovnu povijest, novovjekovnu povijest i suvremenu povijest.²⁰

Ona također smatra da je povijesna (historijska) geografija pomoćna povijesna znanost, jer nam ona pruža saznanja o prostoru. Time ju svrstava u kategoriju pomoćnih povijesnih znanosti koje govore o uvjetovanostima povijesnih zbivanja. Tu još svrstava kronologiju te genealogiju. Druga kategorija koju spominje Mirjana Gross su pomoćne povijesne znanosti koje omogućuju pouzdane informacije o pismenim i likovnim oblicima izvora. Autorica tu svrstava paleografiju, koja se bavi razvojem pisma, diplomatiku, koja se bavi oblicima isprava te sfragistiku, heraldiku i numizmatiku, tj. znanosti koje se bave razvojem pečata, grbova i novca.²¹ Zrinka Nikolić-Jakus drži da pomoćne povijesne znanosti povjesničaru služe pri interpretaciji izvora, ali i u samoj ocjeni vjerodostojnosti izvora. Ona također smatra da je funkcija pomoćnih povijesnih znanosti ispravno datiranje izvora.²²

Postoji više različitih pomoćnih povijesnih znanosti. Tako Stjepan Antoljak u djelu „Pomoćne istorijske nauke“ u pomoćne povijesne znanosti ubraja paleografiju, papirologiju, filigranologiju, diplomatiku, kronologiju, sfragistiku, heraldiku, genealogiju, arhivistiku, numizmatiku, epigrafiku, arheologiju, antropologiju, etnografiju i etnologiju, filozofiju povijesti, onomastiku, topografiju²³ i na kraju stavlja kraticu itd. odnosno da ih ima još. Vicko Kapetanović u djelu „Povijesna vrela i pomoćne povijesne znanosti“ obrađuje 14 pomoćnih povijesnih znanosti: historijsku geografiju, genealogiju, kronologiju, paleografiju, kriptografiju, diplomatiku, sfragistiku, kodikologiju, povijesnu metrologiju, egdotiku, arhivistiku, numizmatiku, heraldiku, veksilologiju.²⁴ Kako ovaj rad obrađuje temu pomoćnih povijesnih znanosti u nastavi povijesti, dat će se kratak pregled onih koje nisu zastupljene u udžbenicima te nisu obrađene poput genealogije, onomastike, historijske metrologije, papirologije, filigranologije... Zrinka Nikolić-Jakus je uz Vicka Kapetanovića donijela najširi pregled pomoćnih povijesnih znanosti, koje je pritom definirala.

Prva bi bila genealogija, koju Zrinka Nikolić-Jakus definira kao znanost koja proučava rodbinske veze pojedinih ljudi, tj. njihova obiteljska stabla. Ona nam pruža uvide u političku i

²⁰ Zrinka Nikolić-Jakus. *Uvod u studij povijesti – Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, 2012. str. 11-13.

²¹ Mirjana Gross. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi liber, 1996. str. 389.

²² Zrinka Nikolić-Jakus. *Uvod u studij povijesti – Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, 2012. str. 19.

²³ Stjepan Antoljak. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971. str. 7.

²⁴ Vicko Kapetanović. *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. str. 7-11.

socijalnu povijest.²⁵ Sljedeća pomoćna povijesna znanost, koju ona navodi bila bi onomastika, tj. imenoslovlje. To je znanost koja proučava povijest imena i naziva. Ona se dijeli na antropomastiku (proučava osobna ljudska imena) i toponomastiku (proučava imena mjesta).²⁶ Toponomastika se može dijeliti na oromastiku, hidromastiku i ostale poddiscipline. Također bi želio napomenuti da i kod genealogije i onomastike dolazi do preklapanja, npr. kod proučavanja učestalosti ili simbolike nekih imena unutar neke obitelji. Nakon toga, Zrinka Nikolić- Jakus spominje historijsku metrologiju, koja proučava mjere i načine mjerenja u prošlosti te papirologiju, koja proučava tekstove na papiru i papirusu. Također je navela filigranologiju, tj. pomoćnu povijesnu znanost koja proučava vodene znakove na papiru. Ti znakovi su povjesničarima važni za određivanje porijekla i starosti papira, a samim time i dokumenta. Volio bih napomenuti i kodikologiju, znanost posebice korisnu za starija razdoblja. To je znanost koja proučava fizičke karakteristike kodeksa (rukopisnih knjiga). Cilj te pomoćne povijesne znanosti je odrediti porijeklo i povijest pojedinog rukopisa. Zrinka Nikolić-Jakus je nakon toga navela historijsku geografiju, tj. znanost koja proučava prostor te utvrđuje utjecaj prirodnih i geografskih osobina na ljudsko djelovanje i obrnuto. S tom pomoćnom povijesnom znanosti se često povezuje kartografija (znanost o kartama) i historijska demografija (znanost o stanovništvu u prošlosti). Za kraj ću još spomenuti egdotiku, tj. znanost koja proučava način izdavanja povijesnih izvora.²⁷

4. Pregled udžbenika

Kako je tema ovoga rada pomoćne povijesne znanosti u nastavi povijesti, potrebno je pregledati što i kako o njima govore udžbenici (ako uopće i govore) te na koji se način koriste materijali koji su sadržajno povezani s onime što proučavaju pomoćne povijesne znanosti. Za ovaj rad korišteno je 13 osnovnoškolskih i 14 srednjoškolskih gimnazijskih udžbenika odobrenih od strane Ministarstva znanosti i obrazovanja za 2014./2015. školsku godinu. Izdavači osnovnoškolskih udžbenika su Školska knjiga, Alfa i Profil, a za gimnazije je još odobren i udžbenik izdavača Meridijani. Za osnovnu školu su u ponudi tako po tri udžbenika

²⁵ Tomislav Galović, Genealogy in Croatia: Genealogy as an Auxiliary Science of History in Croatian Historiography, in: *The Universality and Particularity of the Study of Genealogy in the East and the West* (International Genealogical Conference in Hanoi, Vietnam, 2019), [ed. JUNG, Su-hwan], Hanoi: Hanoi National University of Education & Association of Korean Genealogy Studies, 2019, str. 65.

²⁶ Zrinka Nikolić-Jakus. *Uvod u studij povijesti – Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, 2012. str. 21

²⁷ Zrinka Nikolić-Jakus. *Uvod u studij povijesti – Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, 2012. str. 20-22.

za svaki razred, po jedan od svakog navedenog izdavača, osim u 8. razredu gdje je moguće birati između dva udžbenika nakladnika Profil. U gimnaziji je za svaki razred moguće odabrati po jedan udžbenik od svakog navedenog izdavača, osim u četvrtom razredu gimnazije, gdje prema popisu nije bio odobren udžbenik izdavača Profil. U radu nije obrađen udžbenik autora Maje Ferček, Tatjana Medić Posavec i Vladimira Posavca izdavača Profil zbog nemogućnosti njegova pronalaska.

4.1. Kvalitativna i kvantitativna analiza sadržaja koje proučavaju pomoćne povijesne znanosti u osnovnoškolskim i gimnazijskim udžbenicima

Prvo ću napraviti kvalitativnu i kvantitativnu analizu prema samim pomoćnim povijesnim znanostima. To znači da su objekt moje analize pomoćne povijesne znanosti. Zanima me učestalost i broj materijala u udžbenicima povezanih s izvorima koji su tradicionalno predmet proučavanja pomoćnih povijesnih znanosti (novac, zastave, kameni natpisi...). Bitno je da određeni materijal sadržajno odgovara području istraživanja bilo koje pomoćne povijesne znanosti koja je obrađena u radu. To može biti tekst o nekoj pomoćnoj povijesnoj znanosti, slikovni prikaz predmeta kojeg tradicionalno proučavaju pomoćne povijesne znanosti, pitanja vezana uz predmete koje tradicionalno proučavaju pomoćne povijesne znanosti, odnosno sve što bi bilo na bilo koji način vezano uz same pomoćne povijesne znanosti. Također je moguće dobiti nešto drugačije brojeve ponovnim brojanjem jer je slijeđen princip prema kojemu se, ukoliko bi se na jednoj fotografiji nalazilo npr. 4 grba,²⁸ to brojalo kao jedan primjer. Nadalje, ako uz neki slikovni prikaz predmeta kojim se bavi jedna od pomoćnih povijesnih znanosti, postoji pripadajući tekst o tome prikazu, brojano je sve zajedno kao jedan slučaj pojavnosti. Pored učestalosti, također me zanima i funkcija tih izvora, tj. pojavljuju li se kao ilustracija nepovezana s tekstem, kao povijesni izvor ili nešto treće. Također me zanima što sami udžbenici govore o pojedinim pomoćnim povijesnim znanostima, ako govore.

Brojao sam koliko puta se spominju izvori vezanu uz pojedinu pomoćnu povijesnu znanost. Uz to, brojao sam i koliko puta se neka konkretna pomoćna povijesna znanost spominjala. Npr. kronologija ima samo jedan spomen u udžbenicima za osnovne škole i taj je

²⁸ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014. str. 227.

definicija (i podrijetlo imena) same pomoćne povijesne znanosti kronologije.²⁹ Također sam brojao i slike te fotografije samih izvora. Obratio sam pozornost i na pitanja, tj. spominje li se koja pomoćna povijesna znanost u pitanjima. Sljedeći brojevi se odnose na spominjanje pomoćnih povijesnih znanosti unutar udžbenika osnovnih škola i gimnazija. Ukupno se numizmatika koristi ili spominje na neki način 58 puta, heraldika 67 puta, veksilologija 26 puta, kronologija 6 puta, diplomatika 15 puta, sfragistika 10 puta, epigrafija 44 puta i paleografija 30 puta. Ukoliko zbrojimo sve pomoćne povijesne znanosti, sve skupa imamo 256 spominjanja pomoćnih povijesnih znanosti i njima srodnih izvora.

Prvo ću obraditi same pomoćne povijesne znanosti. Naime, u osnovnoj školi se ne ulazi detaljno u same pomoćne povijesne znanosti. Imaju dva izravna spomena samih pomoćnih povijesnih znanosti. Prvi se nalazi u sklopu definicije numizmatike u udžbeniku za pete razrede nakladnika „Alfa“. Tada autori pišu: „Proučavanjem novca kao važnog materijalnog povijesnog izvora, bavi se pomoćna povijesna znanost numizmatika“.³⁰ Drugi se nalazi u udžbeniku za osme razrede nakladnika „Profil“ te glasi: „Pomoćna povijesna znanost koja proučava postanak, razvoj i oblikovanje grbova naziva se heraldika.“³¹

U udžbenicima za gimnaziju, ipak se češće spominju pomoćne povijesne znanosti. Naime, u udžbeniku za prve razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“ nalazimo cijeli odlomak posvećen pomoćnim povijesnim znanostima. Taj odlomak govori kada i kako nastaju pomoćne povijesne znanosti, te koja im je glavna zadaća. Autori su odredili da im je glavna zadaća utvrditi vjerodostojnost povijesnih izvora. Zatim se nabrajaju glavne pomoćne povijesne znanosti i u zagradama se ukratko objašnjavaju što su i čime se bave. Autori su odabrali zaista pozamašan broj pomoćnih povijesnih znanosti. Naime, pod pomoćne povijesne znanosti svrstana je: paleografija, epigrafija, diplomatika, genealogija, heraldika, kronologija, numizmatika, onomastika, sfragistika, historijska metrologija, papirologija, filigranologija, kodikologija, veksilologija, egdotika, historijska geografija i historijska demografija. Ispod odlomka o pomoćnim povijesnim znanostima nalaze se pitanja za ponavljanje te cjeline. Ta pitanja su: „Što su pomoćne povijesne znanosti? Čime se bavi numizmatika, a čime heraldika? Koja je razlika između paleografije i epigrafije?“³² Udžbenik za prvi razred nakladnika „Alfa“ je također posvetio veći dio pomoćnim povijesnim znanostima. Tamo se

²⁹ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015. str. 9.

³⁰ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015. str. 9.

³¹ Vesna Đurić. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 231.

³² Hrvoje Gračanin, Ivana Malus Tomorađ, Mladen Tomorađ. *Povijest 1: udžbenik iz povijesti za I. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014. str. 15.

nalazi cijeli odlomak posvećen njima. Tamo piše: „Budući da je istraživanje i proučavanje povijesti dugotrajan i mukotrpan proces, razvile su se pomoćne povijesne znanosti. Povjesničar sam ne može prikupiti i obraditi izvore, te mu zato pomoć pružaju pomoćne povijesne znanosti. One će utvrditi vjerodostojnost i istinitost povijesnih izvora. Tako će se smanjiti mogućnost korištenja krivotvorine i manipuliranja povijesnom istinom. Svaka pomoćna povijesna znanost ima svoje područje istraživanja.“³³ Zatim se nabrajaju i ukratko objašnjavaju grane pomoćne povijesne znanosti, a tamo su navedene: numizmatika, heraldika, kronologija, paleografija, epigrafija, genealogija, diplomatika, onomastika, sigilografija, metristika. Ispod toga se nalaze pitanja: „Zašto postoje pomoćne povijesne znanosti? Koje je razlika između historičara i osobe koje se bave pomoćnim povijesnim znanostima?“³⁴ Udžbenik nakladnika „Školska knjiga“ za prve razrede gimnazija je posvetio cijelu stranicu pomoćnim povijesnim znanostima. Autori su naveli 11 pomoćnih povijesnih znanosti te su pod njih svrstali diplomatiku, egdotiku, kronologiju, paleografiju, epigrafiju, veksilologiju, heraldiku, sfragistiku, numizmatiku i genealogiju te faleristiku. Svaku od tih pomoćnih povijesnih znanosti su definirali pa su tako npr. za faleristiku naveli da je to „znanost o odlikovanjima, te da se ona bavi odlikovanjima (medaljama, redovima te drugim ordenima časti) te istražuje njihovu povijest, izgled, namjenu i propise. Autori su također naveli i funkciju te definiciju pomoćnih povijesnih znanosti. Naime u tekstu stoji: „...s obzirom na različitost povijesnih izvora u znanstvenom radu i kritičkoj analizi povijesnih izvora povjesničaru pomažu ponajprije pomoćne povijesne znanosti. Pomoćne povijesne znanosti dijelimo prema predmetu koje proučavaju. Te su znanosti razvile posebne postupke i metodologiju koje povjesničaru omogućavaju istraživanje pojedinih predmeta iz nekog prošlog doba, određivanje njihove vjerodostojnosti te tumačenje njihovog značenja za povijesni period iz kojeg potječu.“³⁵ Uz to autori prikazuju povelju kojom habsburški kralj Leopold I isusovačkoj akademiji u Zagrebu 1669 godine priznao status i povlastice sveučilišne ustanove.³⁶ Taj primjer su višestruko iskoristili, jer uz fotografiju isprave su označeni dijelovi iste te pomoćne povijesne znanosti koje se bave pojedinim dijelovima isprave. Točnije, strelicama su povezani tekstovi: „Paleografija znanost o postanku i razvoju pisma (povezana s pismom), Diplomatika proučava razvoj isprave (s ispravom), Heraldika proučava grbove koji su često na pečatima (s grbom na pečatu), Sigilografija proučava pečate

³³ Damir Mijatović. *Povijest 1: udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2011. str.16.

³⁴ Ibid. str.16.

³⁵ Karolina Ujaković, Svjetlana Vorel. *Koraci kroz vrijeme 1: udžbenik povijesti u prvom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 17.

³⁶ Ibid, str. 17-18.

(s pečatom)³⁷ Ovdje su se autori odlučili za jedan izvor i time su uštedili na prostoru, a i učenicima se pažnja ne disperzira na više izvora. Mogli su na temelju dvije fotografije izvora objasniti i više pomoćnih povijesnih znanosti.³⁸ Nakon tog izvora, postavljena su pitanja: „Što misliš zašto bi netko krivotvorio povijesni izvor? Može li krivotvoreni izvor biti izvor za povijest? Kako?“³⁹ Isti taj izvor prenosi i udžbenik za druge razrede u nakladi „Meridijani“.⁴⁰

Svi navedeni udžbenici su posvetili veću količinu teksta pomoćnim povijesnim znanostima. Zanimljivo je kako su odlučili za navođenje većeg broja pomoćnih povijesnih znanosti. Udžbenik u nakladi „Meridijana“ spominje čak 17 pomoćnih povijesnih znanosti. Alfin udžbenik nabroja 10 pomoćnih povijesnih znanosti. Iako dva prethodno spomenuta udžbenika posvećuju veliku pažnju pomoćnim povijesnim znanostima, očito je da imaju različite pristupe. Udžbenik u nakladi „Meridijana“ posvećuje više teksta pomoćnim povijesnim znanostima, ali pretežito na navođenje pomoćnih povijesnih znanosti i definicija svake od 17 pomoćnih povijesnih znanosti. Vjerujem da su učenici na taj način dobili dojam o mnogobrojnosti pomoćnih povijesnih znanosti. Uz to su dobili i osnovne informacije o genezi pomoćnih povijesnih znanosti i njenoj funkciji. U pitanjima su autori opet provjeravali definicije pojedinih pomoćnih povijesnih znanosti i to onih, koje su konvencionalno najspominjanije i najpovezanije uz koncept pomoćnih povijesnih znanosti (numizmatika, heraldika, paleografija i epigrafija). Udžbenik u nakladi „Alfa“ isprva pristupa pomoćnim povijesnim znanostima fokusirajući se na kauzalitet i razloge geneze pomoćnih povijesnih znanosti. Nakon toga daju svrhu nastanka pomoćnih povijesnih znanosti i same pomoćne povijesne znanosti. U pitanjima ponavljaju i ispituju svrhu nastanka pomoćnih povijesnih znanosti i povezuju to s prethodnim odlomkom u sljedećem pitanju. Oba udžbenika navode sve pomoćne povijesne znanosti koje su predmet mog istraživanja. Izuzetak je udžbenik za prve razrede gimnazija u nakladi „Alfa“, jer on ne navodi sfragistiku. Zanimljivo je istaknuti kako udžbenik u nakladi „Meridijani“ navodi i više pomoćnih povijesnih znanosti nego li Vicko Kapetanović i ostali znanstvenici o čemu je napisano u prethodnom poglavlju.⁴¹

³⁷ Ibid, str. 17-18.

³⁸ Ibid, str. 18.

³⁹ Ibid str. 18.

⁴⁰ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str.211.

⁴¹ Vidi str. 13.

4.2. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava epigrafija

Epigrafija se kao pomoćna povijesna znanost najčešće bavi natpisima na kamenim ulomcima. Kako su oni vrlo česta vrsta izvora za proučavanje srednjeg vijeka (posebice ranog), razumno je da u šestim razredima osnovnih škola i drugim razredima gimnazija nalazimo najviše takvih izvora. Primjerice, udžbenik za šeste razrede osnovnih škola spominje Višeslavovu krstionicu s natpisom na njoj, ali se ne bavi dodatno istim.⁴² Slično možemo reći i za Trpimirov natpis iz Rižinica, gdje je samo navedeno pitanje: „Što mislite kojim pismom je napisan natpis?“⁴³ Međutim, nisu navedena pitanja i zadatci za dio oltarne pregrade iz Šopota ili oltarnu pregradu iz Kapitula kod Knina ili poznati sarkofag kraljice Jelene te prateće natpise: „PRO DUCE TREPIM“, „DUX CRUATORU“, „DUX HROATORUM“ i dr.⁴⁴ Ostale primjeri nisam navodio, jer mislim da su ovi primjeri najreprezentativniji. Udžbenici ostalih nakladnika za šeste razrede slično pristupaju kamenim natpisima i prikazuju same natpise bez pitanja ili zadataka.

Udžbenici za druge razrede gimnazija ipak prenose tekstove samih izvora, a ponekad uz njih navode i pitanja ili zadatke. Tako primjerice udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“ prenosi tekst sarkofaga kraljice Jelene nakon kojeg učenicima postavljaju pitanje: „Imena kojih vladara se spominju na ovom kamenom spomeniku?“⁴⁵ Na istoj stranici se nalazi i tekst te fotografija Bašćanske ploče s nekoliko pitanja. Valja napomenuti u istom udžbeniku pet stranica ranije autori spominju Bašćansku ploču i njen povijesni kontekst riječima: „...Zvonimir podupirao svećenike glagoljaše, o čemu svjedoči spomenik – znamenita Bašćanska ploča. Ona svjedoči da je kralj darovao glagoljaškom samostanu sv. Lucije u Baškoj na otoku Krku zemlju, a sve to je zapisao i u ploču dao uklesati opat Držiha.“⁴⁶ Velika većina primjera kamenih natpisa u udžbenicima su predmeti pronađeni na prostoru srednjovjekovne Hrvatske. Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Profil“ odskače od tog obrasca i tamo se nalazi Tanajska ploča s označenim imenom

⁴² Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 34.

⁴³ Ibid. str. 40.

⁴⁴ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 34, 40, 42, 49, 52.

⁴⁵ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 59.

⁴⁶ Ibid. str. 54

„Horoathos“.⁴⁷ Također, valja spomenuti i da je to jedini primjer u udžbenicima za 2. razrede gimnazija, koji nije iz srednjovjekovnog razdoblja. Isti taj udžbenik spominje i Višeslavovu krstionicu, prenosi njen tekst i postavlja zadatak: „Objasni zbog čega su, kao povijesni izvori, važne darovnica kneza Trpimira i Baščanska ploča.“⁴⁸ Kasnije, taj udžbenik spominje Trpimirov natpis s kratkim podacima o samom natpisu/ulomku: „Na natpisu piše PRO DUCE TREPIM“ – za kneza Trpimira. Pronašao ga je svećenik i arheolog don Frane Bulić.“ Nakon toga se objašnjava povijesni kontekst Trpimirove vladavine i dinastije Trpimirovića.⁴⁹ Taj isti udžbenik nudi još nekoliko primjeraka kamenih natpisa. Primjerice, na 74. stranici se spominje kameni ulomak kneza Branimira iz Šopota te kameni ulomak kneza Muncimira ispod kojeg se nalazi tekst: „Kameni ulomak iz crkve svetog Luke s natpisom. Pronađen u Uzdolju kraj Knina. Na trokutnom zabatu oltarne pregrade piše: „Osamsto devedeset pete godine ovo djelo je sretno dao izraditi knez Muncimir. U središtu zabata je križ ukrašen pleterom.“⁵⁰ Na toj stranici autori udžbenika također postavljaju pitanje: „Kakvo je značenje pronađenih kamenih ulomaka za ondašnju Hrvatsku?“⁵¹ Taj isti udžbenik ima još nekoliko primjera od kojih ću ja samo spomenuti Baščansku ploču i Valunsku ploču uz koje se nalaze popratni tekstovi, a ispod fotografije Baščanske ploče možemo naći i pitanja te zadatke: „Pokušaj prevesti tekst Baščanske ploče na današnji hrvatski jezik. Koji se vladar spominje u natpisu i s kojom titulom? Koji su razlozi naveli redovnike samostana sv. Lucije da na oltarnoj pregradi napišu tekst.“⁵² Možemo zaključiti da se u udžbenicima epigrafija najčešće koristi kada se obrađuje razdoblje ranog srednjeg vijeka. To je i razumljivo, jer su kameni ulomci najznačajniji upravo pri proučavanju tog razdoblja, jer su izdržali „zub vremena.“ Isto tako se može zaključiti kako je epigrafiju kao pomoćnu povijesnu znanost teško poučavati jer zahtijeva mnogo znanja i vremena kojeg učenici ne mogu imati. To je vidljivo i iz ponuđenih pitanja u udžbenici.

⁴⁷ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 63.

⁴⁸ Ibid, str. 66.

⁴⁹ Ibid, str. 72.

⁵⁰ Ibid, str. 74.

⁵¹ Ibid, str. 74.

⁵² Ibid, str. 93.

4.3. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava paleografija

Već sam spomenuo kako su paleografija i epigrafija veoma povezane. To se najbolje očituje u činjenici da se obje pomoćne povijesne znanosti najviše pojavljuju u razredima koji obrađuju razdoblje srednjega vijeka. Međutim, u nekim primjerima se paleografija pojavljuje zajedno s nekim drugim pomoćnim povijesnim znanostima, kao što je to npr. sfragistika, a primjer toga možemo na 50. stranici udžbenika za šeste razrede nakladnika „Profil“.⁵³ Taj isti udžbenik za šeste razrede na 10. stranici spominje karolinšku minuskulu, ali ju ne objašnjava, već to radi tri stranice kasnije.⁵⁴ Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“ navodi da: „Pismo koje su benediktinci pritom njegovali – beneventana – bilo je pismo koje je rađeno u benediktinskom skriptoriju Monte Cassinu, a koje će se kod nas razviti u poseban oblik dalmatinske uglate beneventane.“⁵⁵ Međutim, primjere ne moramo tražiti samo u ranom srednjem vijeku, već bi volio izdvojiti primjer misala bosanskog vojvode i velikaša Hrvoja Vukčića Hrvatinića. U ovom poglavlju već spomenuti udžbenik na 118. stranici za taj izvor navodi da: „ubraja se u najznačajnije rukopise pisane glagoljicom i ukrašene minijaturama.“ Kasnije se također navodi značaj ilustracija.⁵⁶ Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Profil“ ima zasebna poglavlja posvećena analizi povijesnih izvora. U jednom takvom poglavlju analiziraju ranosrednjovjekovne pisane izvore. Točnije, analiziraju Trpimirovu darovnicu i pismo pape Ivana VIII Branimiru. Tamo donose tekstove tih izvora te napominju datacije tih izvora i napominju da su ti sami izvori iznimno rijetki. Nakon toga od učenika traže da pažljivo analiziraju pisane izvore i pokušaju saznati nešto o ranosrednjovjekovnim društvenim odnosima, odnosima među društvenim staležima i nositeljima vlasti, svakodnevnom životu i prilikama u državi. Nakon toga od učenika traže da usporede komentare.⁵⁷ Važno je napomenuti da većina udžbenika ima poglavlje posvećeno „Tropismenosti i dvojezičnosti“. Tako taj isti udžbenik daje osnovne informacije o tropismenosti, a nakon toga govori kako su latinsku pismenost na naše krajeve donijeli franački misionari i benediktinski redovnici. Nakon toga se posvećuju glagoljici i daju

⁵³ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 50.

⁵⁴ Ibid, str. 10, 13.

⁵⁵ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 63.

⁵⁶ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 118.

⁵⁷ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 78.

osnovne informacije o njenoj genezi.⁵⁸ Udžbenik za druge razrede gimnazija u nakladi „Alfa“ također posvećuje poglavlja glagoljaškoj pismenosti i latinskoj pismenosti te na kraju tih poglavlja se nalaze pitanja o genezi, najvažnijim izvorima/spomenicima i razdoblju procvata (glagoljice).⁵⁹ Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“ po tome ne odskaače od ostalih udžbenika.⁶⁰ S druge strane udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“ svoja poglavlja naziva „Glagoljsko pismo i hrvatski jezik“ i „Latinski sloj hrvatske pismenosti“. U prvom poglavlju spominju genezu glagoljice te tri sloja glagoljske pismenosti te u drugom poglavlju detaljnije objašnjavaju i beneventanu i karolinu. Dok u prvom poglavlju daju jednostavna pitanja/zadatke o tome što se govori u tekstu: „Prisjetite se na koji je način glagoljica došla u naše krajeve. Koja tri sloja glagoljske pismenosti prepoznajemo na hrvatskom prostoru? Koji su najvažniji ranosrednjovjekovni glagoljski natpisi u Hrvatskoj?“ u drugom poglavlju možemo naći zadatak povezan s konceptom značenja: „Pokušajte odrediti važnost latinske pismenosti na hrvatskom prostoru ranog srednjeg vijeka.“⁶¹ Vidimo da se neka pisma (karolina i beneventana) više puta spominju, ali nisu dana izazovna pitanja ili zadatci za učenike. Također, kao i kod epigrafije, paleografija se najčešće spominje i koristi u razredima koji obrađuju razdoblje srednjeg vijeka, ali za razliku od epigrafije, paleografija se pojavljuje i kada se priča o razvijenom te kasnom srednjem vijeku.

4.4. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava diplomatika

Kao što je palografija povezana s epigrafijom, tako je i diplomatika povezana s paleografijom. Naime, paleografija i diplomatika se većinom bave istom vrstom izvora, pisanim izvorima. Kada govorimo o ovim pomoćnim povijesnim znanostima, potrebno je napomenuti da se one najčešće pojavljuju kao ilustracije, tj. ne spominje se sama pomoćna povijesna znanosti i njeni metodološki postupci.

Razumljivo je da se ova pomoćna povijesna znanost vezuje uz razdoblje srednjeg vijeka. Shodno tome, najviše spominjanja izvora povezanih s diplomatikom, možemo naći u

⁵⁸ Ibid. str. 101.

⁵⁹ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 86.

⁶⁰ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 76.

⁶¹ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 56-57.

udžbenicima za šeste razrede osnovnih škola i druge razrede gimnazija. Kao primjere ću navesti često spominjanu *Pactu Conventu*, koju možemo naći u udžbeniku za šeste razrede nakladnika „Profil“.⁶² Međutim, taj izvor nije detaljnije obrađen. Primjerice, učenici su se mogli baviti pitanjima njene autentičnosti ili su mogli preispitati zašto je ona bitna za hrvatsku povijest, državotvornost ili povjesničarsko-pravne diskusije 19. stoljeća u kojima je *Pacta Conventa* bila izvor koji je potvrđivao hrvatsko postojanje. Izvori koje proučava diplomatika su češće korišteni da objasne neke povijesne događaje. Tako je npr. isprava ostrogonskog nadbiskupa Felicijana iz 1134. godine korištena da objasni osnutak Zagrebačke biskupije.⁶³ Volio bih napomenuti da ova dva izvora koristi i udžbenik za šeste razrede nakladnika „Alfa“⁶⁴ te udžbenik u nakladi „Školska knjiga“.⁶⁵

Udžbenici za druge razrede prenose same izvore. Tako npr. udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Alfa“ na 60. stranici donosi dijelove Zvonimirove zavjernice te uz to imaju zadatak: „Pročitaj dijelove Zvonimirove zavjernice“,⁶⁶ ali nigdje se detaljnije ne bave time, tj. od učenika ne traže ništa osim samog čitanja. Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Profil“ donosi tekst Trpimirove darovnice sa zadatcima: „Citiraj dijelove Trpimirove darovnice koji govore o razlozima zbog koji knez osniva samostan.“ te „Razmisli zbog čega je za hrvatski prostor važno osnivanje samostana u Rižincama.“⁶⁷ Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“ je cijelo poglavlje posvetio pravno-povijesnim spomenicima i zbirkama. Autori tamo spominju Vinodolski zakonik kao najstarije cjelovito sačuvan zapis običajnog prava te se nakon toga fokusiraju na pismo kojim je pisan te na njegov značaj pa su čak naveli i zanimljivost (ako to mogu tako nazvati), tj. činjenicu da je za silovanje žene predviđena teška kazna. Nakon toga navode i Poljički statut, Istarski razvod te ostale statute. Valja napomenuti i da su jedno vrlo kratko poglavlje posvetili knjigama na prijelazu iz srednjeg u novi vijek.⁶⁸ Slično se može reći i za udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“. Tamo se nalazi nešto više sličnih poglavlja. Prvo takvo poglavlje su autori nazvali „Pisana riječ, Tiskana riječ, Književnost“. Tamo prvo navode knjige koje su se pisale rukom te stavljaju primjere fotografija nekih izvora. Pojavljuje

⁶² Ibid, str. 61.

⁶³ Ibid, str. 59.

⁶⁴ Ante Birin Tomislav Šarlija. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 53.

⁶⁵ Željko Brdal, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.str. 52.

⁶⁶ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 60.

⁶⁷ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 67.

⁶⁸ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str.117, 148.

se fotografija stranica *Salonitanske povijesti (Historia Salonitana)* s kratkim opisom i napomenom da je tamo pronađena *Pacta conventa*. Također se na ilustrativni način prikazuje važnost i značaj prelaska s rukopisa na tiskarstvo. Prikazuje se fotografija kratkog zapisa žakana Jurija iz Roča, gdje on ushićeno izjavljuje: „Vita, vita. Štampa naša gori gre!“. Na sljedećoj strani to povezuju s prvom hrvatskom tiskanom knjigom, Misalom po zakonu rimskoga dvora. Nakon tog poglavlja se nalazi veoma kratko poglavlje, koje su nazvali „Pravni spomenici“. Tamo su naveli najvažnije pravne spise i godine njihovog pisanja. U toj jedinici pitanja se ne fokusiraju toliko na pisane izvore. Naime, autori su naveli devet pitanja/zadataka, ali samo dva se odnose na pisane izvore. Jedno od njih bi bilo: „Nabroji nekoliko važnijih pisanih spomenika.“, dok bi drugo bilo: „Opiši širenje renesanse po hrvatskom prostoru. Tko su najvažniji hrvatski humanistički pisci, a tko renesansi umjetnici.“⁶⁹ Možemo zaključiti da se isprave često pojavljuju, ali da diplomatika kao pomoćna povijesna znanost i nije obrađena.

4.5. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava kronologija

Kronologija je najmanje zastupljena pomoćna povijesna znanost u udžbenicima koje sam obradio sa samo nekoliko spominjanja. Kronologija je pomoćna povijesna znanost, koja bi se tradicionalno vezala uz starija razdoblja prošlosti, osobito uz srednji vijek. Njena definicija se nalazi u udžbeniku za pete razrede osnovnih škola nakladnika „Alfa“, tamo se na 9. stranici navodi definicija kronologije i podrijetlo imena te pomoćne povijesne znanosti riječima: „Znanost o mjerenju vremena i utvrđivanju datuma pojedinih događaja zovemo kronologijom (po grčkom bogu vremena i zemljoradnje Kronu ili Kronosu).“⁷⁰ Autori udžbenika za druge razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“ donose širu definiciju kronologije. Naime, oni za kronologiju kažu da: „...objašnjava različite načine mjerenja vremena tijekom povijesti. Različite civilizacije su na različite načine računale vrijeme te uspostavile svoje vremenske crte – Rimljani su brojali godine „od osnutka Grada“, Grci po Olimpijskim igrama, Egipćani prema vladarima, Židovi od postanka svijeta, Kršćani od Isusovog rođenja, a muslimani od Muhamedova bijega iz Meke u Medinu. Različit je bio i

⁶⁹ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 148-150.

⁷⁰ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 9.

početak nove godine – 1. rujna, 25. prosinca ili 1. siječnja.⁷¹ Ovdje vidimo da autori nisu pretjerano zainteresirani za poučavanje metodoloških procesa kronologije. Dapače bitnije im je naglasiti da su ljudi u prošlosti drugačije računali vrijeme, jer su to opisali kroz 58 riječi, dok su na definiciju kronologije potrošili sedam riječi. Udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“ donosi nam dio pisanog izvora, koji možemo povezati s kronologijom. Naime, u tekstu pisma pape Ivana VII hrvatskom knezu Branimiru spominje se da je : „...Dano na sedmi dan mjeseca lipnja, 12. indikcije.⁷²

Obradio sam četiri starija udžbenika petih razreda osnovnih (tada srednjih) škola i prvih razreda gimnazija, tj. udžbenika koji se bave starim vijekom nastalih u drugoj polovici 20. stoljeća jer sam htio istražiti u kolikoj se mjeri promijenilo poučavanje o pomoćnim povijesnim znanostima. U jednom (iz 1943.)⁷³ nisam pronašao nijedan spomen konkretne pomoćne povijesne znanosti, iako su se spominjali neki izvori povezani uz pomoćne povijesne znanosti ili koji su predmet proučavanja pomoćnih povijesnih znanosti. Ostali udžbenici su posvetili kraća poglavlja računanju vremena ili kronologiji. Nijedna druga pomoćna povijesna znanost ili metodološki postupci neke konkretne pomoćne povijesne znanosti se nisu spominjali. Izuzetak je kronologija, pomoćna povijesna znanost, koja je danas u udžbenicima gotovo nezastupljena, a većinom se navodi kada se navode sve pomoćne povijesne znanosti. Tako npr. udžbenik iz 1946. godine autora A. V. Miškulina ima odvojeno i naglašeno poglavlje imena „Brojanje godina“, gdje je naveo: „U proučavanju povijesti veliko značenje ima pravilno određivanje vremena. U starini nije bilo jedinstvenog brojanja godina; svaki je stari narod započinjao brojenje od nekog važnog događaja u svojoj povijesti. Egipćani su računali vrijeme po vladanju svojih careva, Grci – po olimpijadama, t. j. po gimnastičkim igrama, koje su priređivali u Olimpiji; stari su Rimljani brojali vrijeme od godine osnivanja njihova glavnoga grada – Rima.“⁷⁴ Kako je ovaj udžbenik rađen prema sovjetskom udžbeniku koji je tiskan 1943. u ostatku poglavlja autor se fokusira na kršćanski način računanja vremena: „Danas se ljudi služe kršćanskim brojanjem godina. Kršćani računaju vrijeme od 30. godine carevanja rimskog cara Augusta. Tada se, po predaji, rodio Isus Krist. Nauka je dokazala, da Krist uopće nije postojao. Ali su mnogi stali vjerovati u

⁷¹ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 17.

⁷² Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 46.

⁷³ Živko Jakić. *Povijest staroga vijeka, za V razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela Hrvatske Državne Tiskare. 1943.

⁷⁴ A. V. Miškulin, *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946. str. 9.

njega (kršćani). Zatim su u 6. st. oni uzeli legendarnu godinu rođenja Kristova kao prvu godinu u svojem brojanju vremena. Broj godina od te godine dalje prema našem vremenu naziva se „nova era“, računanje vremena od te godine natrag, u dubinu prošlosti, vrši se obratnim putem i naziva se vremenom prije „nove ere“.⁷⁵ Ovdje je očit utjecaj ideologije, posebice u dijelovima kao što su: „Tada se, po predaji, rodio Isus Krist. Nauka je dokazala, da Krist uopće nije postojao“ ili „...legendarnu godinu rođenja Kristova...“. Prema tom udžbeniku je Vladimir Babić napisao svoj udžbenik za prvi razred gimnazije. Naslov jedinice je: „POVIJESNI IZVORI. RAČUNANJE VREMENA“. Samom računanju vremena je posvećen manji dio. Taj dio je pisan narativno i na kraju samog dijela je fokus na razlici između događaja „prije nove ere“ i događaja za vrijeme „nove ere“, što neću navoditi. Autor je tako naveo da se „...događaji pričaju po redu, kako su se zbivali. Ali koja godina da se uzme za početak brojenja? U staro vrijeme ljudi bi uzeli jedan važan – obično izmišljen – događaj, pa su po njem brojili godine. Takvo računanje godina zove se era. Danas se i u povijesti služimo jedinstvenim brojanjem godina, kao i u građanskom kalendaru...“⁷⁶ Ovdje vidimo da se napravio odmak od ideologiziranog narativa, iako se opet pojavljuje „...obično izmišljen – događaj...“. U udžbeniku autora Pavla Pauša se opet pojavljuje ideologizacija računanja vremena, tj. kronologije. Naime, opet se preko objašnjavanja kronologije pokušava prenijeti da Isus Krist nije postojao. Tamo se navodi da: „...za proučavanje povijesti je važno točno računanje vremena. U staro doba svaki narod je računao vrijeme na svoj način. Egipćani su računali vrijeme po vladanju faraona, Grci po olimpijadama, Rimljani po konzulima (vrhovnim činovnicima Rimske države) ili od osnutka Rima. Danas se upotrebljava kršćansko računanje vremena. Kršćani računaju vrijeme od tridesete godine vladanja rimskog cara Augusta, jer se tada, prema kršćanskom vjerovanju, rodio Isus Krist. Mit o Kristu i Kristovu rođenju nema, međutim, potvrde u nauci. Kako je kršćansko računanje vremena uobičajeno po čitavom svijetu, i mi smo ga zadržali. Vrijeme od tobožnjeg Kristova rođenja nazivamo „nova era“; vrijeme prije njega nazivamo „prije nove ere“. Vrijeme prije nove ere računamo tako, da starije događaje označujemo većom brojkom, a mlađe manjom.“⁷⁷ Ukoliko ostavimo ideologiju postrani, zanimljiva je razlika između gotovo kanonskog ponavljanja poglavlja povezanih s kronologijom u „starijim“ udžbenicima i gotovo nijednog spomena u „novijim“, obrađenim u ovom radu.

⁷⁵ Ibid, str. 9-10.

⁷⁶ Vladimir Babić. *Povijest staroga vijeka, za I razred gimnazije*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947. str. 6

⁷⁷ Pavao Pauš. *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 1957., str. 6.

4.6. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava sfragistika

Sfragistika je pomoćna povijesna znanost koja se bavi proučavanjem postanka i uporabe pečata i pečatnjaka.⁷⁸ Sfragistika je još jedna od najnezastupljenijih pomoćnih povijesnih znanosti u udžbenicima. Valja napomenuti da se sfragistika često naziva i sigilografijom i čak dva udžbenika koriste taj naziv.⁷⁹ ⁸⁰ Naime, ona je karakteristična prvenstveno za 2. razrede i u njima se najčešće spominje, a trebali bi ju povezati i s heraldikom, jer su upravo grbovi važan dio pečata. To vidimo i u rijetkim primjerima spominjanja pečata u udžbenicima za šeste razrede osnovnih škola. Naime, udžbenik za šeste razrede nakladnika „Profil“ ima prikazanu Cetingradsku diplomu na 151. stranici te je spomenuta njena važnost, jer je središnji štiti pečata prvi puta upotrijebljeni hrvatski grb u diplomatske svrhe.⁸¹ Ovdje vidimo tu povezanost sfragistike s heraldikom, ali i diplomatikom, jer se pečati, naravno, nalaze većinom na ispravama. Slična je situacija s Cetingradskom diplomom koja se nalazi u udžbeniku naklade „Školska knjiga“, gdje se spominje prva upotreba šahovnice kao hrvatskog grba.⁸² Taj isti udžbenik donosi i fotografiju pečata obitelji Šubić s obiteljskim grbom.⁸³ Udžbenici za gimnazije nude nekoliko različitih slika i fotografija pečata, ali samo u svrhu ilustracije. Sve u svemu, lako se može zaključiti da se pečatima i sfragistici ne poklanja mnogo pažnje.

4.7. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava heraldika

Grbovi i heraldika nastaju kada se prvi vitezovi vraćaju iz Prvog križarskog rata. Kako to nije predmet istraživanja petih razreda, nema sadržaja koje proučava heraldika u udžbenicima. Isto se može reći i za prve razrede gimnazija, izuzev već spomenutih spominjanja gotovo svih pomoćnih povijesnih znanosti u udžbenicima naklade „Školska

⁷⁸ Ante Gulin, Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika, Zagreb: Golden marketing, 1998. 20.

⁷⁹ Damir Mijatović. *Povijest 1: udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2011., str. 16.

⁸⁰ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 18.

⁸¹ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 151.

⁸² Željko Brdal, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 161.

⁸³ Ibid. str. 107.

knjiga“, „Alfa“ i „Meridijani“.^{84 85 86} Heraldika se u udžbenicima spominje 63 puta. Daleko više nego li bilo koja druga znanost. Udžbenik za druge razrede gimnazija naklade „Školska knjiga“ ima definiciju heraldike kao znanosti i to su povezali sa suvremenim hrvatskim grbom i sfragistikom. U tom udžbeniku na 218. stranici je navedeno: „Heraldika pomoćna povijesna znanost koja proučava postanak i razvoj grbova... (dio o sfragistici) ...Grbovi su se nosili na štiti i na zastavi kako bi vojska znala kome pripada. Pravo na nošenje grba i upotrebu pečata bila je velika povlastica u srednjovjekovnim društvima. Nije poznato od kad Hrvati upotrebljavaju grbove i pečate, a njihova upotreba se proširila nakon sporazuma Kolomana i Hrvata 1102. godine.“⁸⁷ Ovdje vidimo da su autori pojednostavili višestruke pravce utjecaja na rani razvoj grbova na prostoru današnje Republike Hrvatske. Prenio sam što historiografija kaže o tome u poglavlju o heraldici u nastavi povijesti.⁸⁸

Udžbenik u nakladi „Profil“ ima više spomena heraldike. Prvi je slika Otona Ivekovića, koja prikazuje krunidbu kralja Tomislava. Ispod same slike učenicima je postavljeno pitanje: „Koje državne simbole vidite na slici?“.⁸⁹ Volio bih napomenuti da se ovdje misli na hrvatski grb. Nema samog spomena heraldike, niti je objašnjen razvoj hrvatskog grba, već su im dane informacije o novom vijeku (slika Otona Ivekovića) i traži se od njih da prepoznaju simbol suvremene Hrvatske u udžbeniku koji se bavi srednjim vijekom. Međutim, na 76. strani istog udžbenika navodi se „...uz to, plemstvo je počelo upotrebljavati grbove kao oznaku svoje obitelji...“⁹⁰ Ovdje su dobili jednu informaciju o heraldici, a to da je grb oznaka obitelji. Nakon toga, na 91. stranici taj isti udžbenik prikazuje grb obitelji Frankopan. Uz taj grb navedena su pitanja: „Što uočavaš na grbu? Zašto su plemićke obitelji imale grbove? Koja je razlika između državnih i obiteljskih grbova? Istraži postanak grbova!“⁹¹ Ovdje vidimo velik broj širih pitanja (3), koja se bave samim grbovima, njihovim funkcijama te izgledom grbove. Također se nalazi zadatak u kojem učenici moraju istražiti genezu. Volio bih napomenuti da su ta pitanja široka i pokrivaju velik broj informacija o samim grbovima, ali u njima ne vidimo pitanja povezana s metodološkim procesima

⁸⁴ Karolina Ujaković, Svjetlana Vorel. *Koraci kroz vrijeme 1: udžbenik povijesti u prvom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 17.

⁸⁵ Hrvoje Gračanin, Ivana Malus Tomorad, Mladen Tomorad. *Povijest 1: udžbenik iz povijesti za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 15.

⁸⁶ Damir Mijatović. *Povijest 1: udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2011., str. 16.

⁸⁷ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 218.

⁸⁸ Vidi str. 42.-45.

⁸⁹ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 44.

⁹⁰ Ibid, str. 76.

⁹¹ Ibid, str. 91.

istraživanja grbova. Npr. traži se od učenika da uoče elemente grba, ali se od učenika ne traži da znaju imenovati same elemente (štit, kaciga, plašt... ili podjelu grba) ili ih se ne poučava blazoniranju i heraldičkim pravilima, tako da učenici uče faktografsko znanje, a nikako ne proceduralno znanje vezano uz metodologiju heraldike kao pomoćne povijesne znanosti. Uz nekoliko spomena samih grbova u tom istom udžbeniku, izdvojio bih primjer sa 151. strane istog udžbenika, gdje je prikazan izvor tradicionalno vezan uz paleografiju, tj. Cetingradska diploma. Tamo se spominje njezin značaj. Taj značaj je povezan s prvim upotrijebljavanjem hrvatskog grba u diplomatske svrhe.⁹² Tu istu informaciju na 161. stranici navodi i udžbenik za šeste razrede nakladnika „Školska knjiga“.⁹³ U tom istom udžbeniku na 72. stranici se navodi da „...od križarskih ratova plemstvo počinje upotrebljavati grbove kao oznake svoje obitelji.“⁹⁴

Zanimljivo je da udžbenik za druge razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“ na 196. stranici navodi taj isti izvor sa spomenom same heraldike kao znanosti. Naime, tamo piše: „Izborna isprava Cetingradskog sabora uz diplomatsko ima i izuzetno heraldičko značenje, jer se na pečatu ove isprave prvi puta javlja hrvatski grb u obliku šahovskog polja u nekom pisanom dokumentu.“⁹⁵ Isto to je prikazano i u udžbeniku nakladnika „Alfa“ te je još dodano da ta isprava ima iznimno heraldičko značenje.⁹⁶ Taj isti udžbenik ima još nekoliko prikaza grbova, ali služe kao ilustrativni prikazi.⁹⁷ To nude i udžbenici u nakladi „Meridijani“,⁹⁸ „Alfa“⁹⁹ i „Profil“.¹⁰⁰ Doduše, posljednji spomenuti udžbenik, onaj „Profilov“ je posvetio jednu cijelu stranicu (poglavlje) hrvatskome grbu. Neću sve prenositi i navoditi jer zaista ima mnogo teksta. Autori su poglavlje započeli govoreći kako je hrvatski grb simbol današnje države te su zatim opisali suvremeni hrvatski grb. Zatim su opisali najstariji hrvatski grb koji se nalazi na kovanicama hercega Andrije. Nakon toga su isto napravili za regionalne grbove (Slavonije, Dalmacije, Dubrovnika i Istre) te su dali informacije o njihovom razvoju kroz povijest. Nakon toga su iznijeli nekoliko osnovnih informacija o grbu s crvenim i bijelim

⁹² Ibid, str. 151.

⁹³ Željko Brdal, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 161.

⁹⁴ Ibid, str. 72.

⁹⁵ Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 196.

⁹⁶ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 196.

⁹⁷ Ibid, str. 122, 207, 208.

⁹⁸ Hrvoje Gračanin, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 117, 204.

⁹⁹ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 96, 207.

¹⁰⁰ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 137.

poljima, koji se nalazi u katedrali u Innsbrucku. Na kraju su autori spomenuli sabor 1558. na kojem se prihvaća slavonski grb.¹⁰¹ Očekivano je misliti da ćemo definiciju heraldike naći u udžbenicima za pete (kako se prije nekih 10-ak godina tamo nalazilo gradivo o pomoćnim povijesnim znanostima) ili u šestim te drugim razredima (jer tada heraldika kao znanost nastaje). Međutim, možemo naći definiciju heraldike i u jednom udžbeniku za 8. razrede u rubrici „To nije sve“. Udžbenik u nakladi „Profil“ navodi da: „Pomoćna povijesna znanost koja proučava postanak, razvoj i oblikovanje grbova naziva se heraldika.“¹⁰² Vidimo da se u razredima u kojima se poučava srednji vijek gotovo uvijek pojavljuju obiteljski grbovi, što je logično s obzirom na historijski kontekst, ali samim grbovima se i ne pristupa kao prema izvorima.

Udžbenici za sedme razrede osnovnih škola i treće razrede gimnazija nude zanimljive slučajeve. Naime, većina udžbenika ne koristi veliki broj grbova, ali udžbenik za treće razrede gimnazija naklade „Alfa“ s osam ilustrativnih prikaza grbova ili spominjanja heraldike iskače u odnosu na ostale udžbenike. Međutim, volio bih zamijetiti da su svi u funkciji ilustracije, tj. popratne slike uz tekst.¹⁰³ Nekad u sklopu izvora kojim se ne bavi heraldika.¹⁰⁴ Izuzetak je ilirski grb. Tamo se navodi: „Polumjesec i zvijezda postavljeni su na ilirski grb zbog toga što su se ti simboli koristili kod svih južnoslavenskih naroda. Iliri su ih prema tome smatrali općim ilirskim simbolom.“¹⁰⁵ Ovdje vidimo ideje koje se često povezuju s heraldikom „nove“ povijesti, tj. proučavanje simbola i simbolizma te konstrukcije mitova povezanih s nacijama/narodima i prošlosti. Slična simbolika nalazi se i kod udžbenika nakladnika „Meridijani“,¹⁰⁶ međutim samo slikovno, jer nije objašnjena tekstom. Udžbenik za treće razrede naklade „Profil“ također ima sličan slučaj na 127. stranici.¹⁰⁷ Udžbenik za treće rrazrede gimnazija naklade „Školska knjiga“ na 55. stranici prikazuje grb Josipa II, cara Svetog Rimskog Carstva Njemačke narodnosti. Uz taj grb nalaze se zadatci vezani uz sam grb: „Pronađi na grbu poznate dijelove koji se danas nalaze na hrvatskom grbu. Uz pomoć dodatne literature rastumači što više dijelova grba i koga oni prikazuju.“¹⁰⁸ Drugi zadatak je

¹⁰¹ Ibid, str. 261.

¹⁰² Vesna Đurić. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 231.

¹⁰³ Stjepan Bekavac, Robert Skenderović. *Povijest 3: udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2009., str. 27, 74, 142, 159, 192, 223.

¹⁰⁴ Ibid, str. 59.

¹⁰⁵ Ibid, str. 136.

¹⁰⁶ Željko Holjevac, Hrvoje Petrić. *Povijest 3: udžbenik iz povijesti za III. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 98.

¹⁰⁷ Damir Agičić, Nikola Anušić, Petar Bagarić. *Povijest 3: udžbenik povijesti za treći razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 127.

¹⁰⁸ Ivan Dukić, Nikolina Alfirević Talargić, Anita Budor Despot. *Koraci kroz vrijeme 3: udžbenik povijesti u trećem razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 55.

vezan uz heraldiku kao znanost, jer od učenika traži da prouče prikaze na grbu i dijeljenje grba. Usudio bih se predložiti da bi bilo korisno pri ovim zadacima učenicima pružiti skelu potpore i usmjeravanje. Primarno povezujući dijeljenje grba i prikaze sa simbolikom i/ili geografskim odrednicama. Taj isti udžbenik ima prikaze grba Trojedne kraljevine nakon sloma neoapsolutizma. Uz taj grb su pitanja vezana uz grb: „Analiziraj grb. Koja je poruka napisana? Prokomentiraj njeno značenje.“¹⁰⁹ Udžbenik za sedme razrede u nakladi „Alfa“ nudi tri slike grbova i sve tri su isključivo u funkciji ilustracija i nisu povezane s tekстом.¹¹⁰ Udžbenik u nakladi „Školska knjiga pak nudi sliku češkog grba te od učenika traži da usporede elemente češkog i hrvatskog grba pitanjem: „Po čemu je sličan hrvatskom grbu?“¹¹¹ U 19. stoljeću su na prostoru današnje Republike Hrvatske i dalje korišteni obiteljski grbovi, ali možemo primijetiti da je u trećim razredima gimnazija i sedmim razredima osnovnih škola fokus na državnim i nacionalnim grbovima.

Udžbenici osmih i četvrtih razreda za razliku od udžbenika ranijih razdoblja, nude većinom državne grbove. Udžbenici drugih i treći razreda gimnazija te šestih i sedmih razreda osnovnih škola većinom prikazuju i obrađuju obiteljske grbove. Udžbenik nakladnika „Profil“ zasigurno nudi mnogo primjera gdje se spominju i koriste grbovi. Prvi se nalazi na 57. stranici. Tamo se pojavljuje grb ruske Sovjetske Federativne Socijalističke Republike te opis grba i natpisu. Također je navedeno da je Sovjetska Federativna Socijalistička Republika na grbu imala simbole komunizma, tj. petokraku, zvijezdu, srp i čekić te natpis: „Proleter i svih zemalja ujedinite se“. Ispod te slike i objašnjenja se nalazi zadatak: „Razmisli koga na grbu simboliziraju srp i čekić.“¹¹² Na 87. stranici istog udžbenika se nalazi grb Kraljevine SHS te se daje njegov opis i pitanje: „Koji grb na dvoglavom orlu predstavlja Hrvate, a koji Slovence?“¹¹³ Na 101. stranici se nalazi zastava Hrvatske Seljačke Stranke te pitanja: „Zašto baš to geslo: „Vjera u Boga i seljačka sloga“ Što su njime htjeli poručiti? Što uočavaš na grbu stranke?“¹¹⁴ Na 134. stranici se pak nalazi grb Nezavisne Države Hrvatske, koji se nalazi na ploči rizničkog upraviteljstva NDH. Ispod grba su postavljena pitanja: „Po čemu se grb NDH razlikuje od današnjeg grba? Prepoznaješ li čiji se simbol nalazi na ilustraciji iznad grba

¹⁰⁹ Ibid, str. 202.

¹¹⁰ Miroslav Akmadža, Stjepan Bekavac. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 67, 97, 105, 107.

¹¹¹ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 68.

¹¹² Vesna Đurić. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 57.

¹¹³ Ibid, str. 87.

¹¹⁴ Ibid, str. 101.

NDH?¹¹⁵ Taj isti udžbenik na 205. stranici ima grb socijalističke Jugoslavije i opis samog grba te pored njega državnu zastavu. Uz to se nalaze pitanja: „Što simboliziraju baklje? Što simbolizira crvena zvijezda?“¹¹⁶ Također, isti udžbenik daje opis državnog grba Republike Hrvatske. Točnije, u rubrici „To nije sve“, opis grba glasi: „Grb je likovni simbol (znak) obitelji, pojedinca, grada, pokrajine, a državni grb je likovni simbol države.“¹¹⁷ Nakon toga je navedeno da najstariji sačuvani grbovi potječu iz 11. stoljeća. Zatim autori ukratko govore o povijesti grba i od kojih se dijelova on sastoji. Spominje se 25 naizmjenično poredanih crvenih i bijelih polja, (tj. kako je heraldički ispravno u zagradi navedeno, srebrnih). Valja napomenuti da je naglašeno da počinju crvenim poljem. Također stoji pitanja uz grb: „Koji se grb nalazi štitu?“ te „Koji se grbovi nalaze u kruni?“¹¹⁸. Taj isti udžbenik ima i nekoliko spominjanja grbova bez pretjeranog ulaska u problematiku ili bez postavljanja pitanja.¹¹⁹ Vidljivo je da se ovaj udžbenik fokusirao na simbolički doživljaj grba i simbolizam kao teorijski obrazac u historiografiji. Prvenstveno jer četiri od devet grbova imaju riječi „simbol“ i „simboliziraju“ u sebi.¹²⁰ Drugi razlog bi bio što još dodatna dva primjera pitaju što nekim elementom grba politička stranka (HSS) želi poručiti¹²¹ te koje narode (Hrvate i Slovence) predstavljaju pojedini elementi grba.¹²² Udžbenik u nakladi „Školska knjiga“ se pak fokusira o proučavanje preko promjena i razlika. Naime, na 198. stranici oni donose grb i zastavu Socijalističke Republike Hrvatske sa zadatkom: „...usporedi ih sa današnjim grbom i zastavom.“¹²³ Isti taj udžbenik na 211. stranici uz opis zastave i grba Republike Hrvatske postavlja pitanja o tome što se promijenilo.¹²⁴ U udžbeniku za osmi razred nakladnika „Profil“ nalazi se grb FNRJ te ispod njega od učenika se traži da protumače simboliku grba, tj. datum, zvijezdu i šest baklji.¹²⁵ U udžbeniku za osmi razred nakladnika „Alfa“ nalazi se više primjera grbova,¹²⁶ ali oni nisu detaljnije popraćeni tekstom i nisu povezani s pitanjima i zadacima. Međutim, na 163. stranici se nalaze slike povijesnih hrvatskih grbova te ispod njih ide tekst

¹¹⁵ Ibid, str. 134.

¹¹⁶ Ibid, str. 205.

¹¹⁷ Ibid, str. 231.

¹¹⁸ Ibid, str. 231.

¹¹⁹ Ibid, str. 70, 226, 228.

¹²⁰ Ibid, str. 57, 134, 205, 231.

¹²¹ Ibid, str. 101.

¹²² Ibid, str. 87.

¹²³ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 198.

¹²⁴ Ibid, str. 211.

¹²⁵ Vesna Đurić. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 252.

¹²⁶ Stjepan Bekavac, Mario Jareb. *Povijest 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2014., Str. 31, 46, 52, 58, 133, 136, 141.

koji opisuje te grbove te na koji način je došlo do usvajanja grbova. Također se referira na rasprave o prvom bijelom (srebrnom) ili crvenom polju.¹²⁷

Zanimljiva je razlika između udžbenika za osme razrede osnovnih škola i četvrte razrede gimnazija. Naime, obje skupine udžbenika obrađuju isto razdoblje povijesti, ali imaju velike razlike u pristupu grbovima. Iako neki udžbenici imaju mnogo slika i fotografija grbova, poput onog u nakladi „Alfa“,¹²⁸ ti grbovi su samo u funkciji ilustracije i nisu povezani s tekstem. Udžbenik nakladnika „Alfa“ ima dva primjera gdje su detaljnije razradili 2 grba; grb SRH i grb Republike Hrvatske. U prvom primjeru u tekstu ispod slike autori su napisali kako je temelj zastave bila hrvatska trobojnica na koju je dodana sovjetska simbolika.¹²⁹ Udžbenik za četvrte razrede nakladnika „Školska knjiga“ na 80. stranici ima primjer zastave i grba SHS s tekstem o dodavanju simbola Hrvatske i Slovenije na isti. Na 273. stranici taj udžbenik ima kratak popratni tekst, koji govori o nastanku suvremenog grba Republike Hrvatske: „...u istom smislu je donesena odluka o promjeni izgleda državne zastave: umjesto crvene zvijezde petokrake, međunarodnoga socijalističkog simbola, hrvatska je zastava ukrašena tradicionalnim hrvatskim grbom – šahovnicom kojoj su nekoliko mjeseci kasnije pridruženi i manji grbovi povijesnih pokrajina.“¹³⁰ Taj isti primjer donosi i udžbenik u nakladi „Alfa“, koji uz to prilaže i mnoštvo teksta o konstruiranju, predlaganju i izglasavanju suvremenog grba Republike Hrvatske. Također govore o njegovom izgledu. Nakon toga, autori se osvrću na rasprave oko prvog bijelog (autori u zagradi heraldički ispravno naveli srebrnu boju) ili crvenog polja. Također se naglašava da su stručnjaci odlučili da će prvo polje biti crveno te da sam grb nije pobliže opisan od strane Hrvatskog sabora. Nakon toga autori spominju još jednu raspravu/interpretaciju grba: „Istodobno su upotrebu hrvatskih nacionalnih simbola bez socijalističkih obilježja srpski nacionalisti osuđivali kao oživljavanje ustaškog grba i zastave, koji navodno predstavljaju prijatnu Srbima u Hrvatskoj. Takve su besmislice ponavljanje do krajnosti, a bile su dijelom optužbi protiv novih hrvatskih vlasti s ciljem ocrnjivanja Republike Hrvatske. Neistine oko hrvatskih nacionalnih simbola širile su se i kasnije, i to ponajviše u inozemstvu.“¹³¹ Taj primjer je bio dio popratnog teksta slike. U samom tekstu udžbenika se govori kako su 1990. donesene promjene koje su uključivale

¹²⁷ Ibid, str. 153.

¹²⁸ Miroslav Akmađža, Mario Jareb, Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2014., str. 16, 58, 60, 63, 85, 98, 118, 166, 167.

¹²⁹ Ibid. 176.

¹³⁰ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Koraci kroz vrijeme 4: udžbenik povijesti u četvrtom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 80, 273.

¹³¹ Akmađža, Miroslav, Mario Jareb, Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2014., str. 207.

uvođenje latinice i promjene grba, što su Srbi u Kninu vidjeli kao obnovu NDH. Nakon toga se postavlja pitanje: „Je li hrvatski grb bio prijeporan u Jugoslaviji?“¹³² Još bih volio navesti udžbenik za četvrte razrede u nakladi „Meridijani“. Tamo se nalazi nekoliko grbova u funkciji ilustracije.¹³³ Uz to, autori donose primjer talijanske razglednice s grbovima, koji prikazuju Dalmaciju, Istru, Goricu, Trst i Trento kao područja koja su Talijani svojatali u međuratnom razdoblju.¹³⁴ Ova razglednica je zahvalan izvor za proučavanje ideologija te ideološke komunikacije u javnosti. Autori ipak ne navode nikakva pitanja, zadatke ili popratni tekst. Možemo zaključiti da udžbenici koji obrađuju suvremeno doba često od učenika traže da u grbovima vide simbolizam i tu vidimo poticanje apstraktnog mišljenja. Također, državni grbovi prevladavaju. Uz to, naveo bih da se često koristi grb Republike Hrvatske, nacionalni simbol.

4.8. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava veksilologija

Kontekst i funkcija veksilologije u udžbenicima je uvelike slična heraldici u udžbenicima. Naime, primjeri izvora sadržajno vezanih uz veksilologiju se najčešće koriste kao ilustracije. Valja napomenuti da se zastave često pojavljuju uz grbove, iako je grbova mnogo više. Prvenstveno, jer se zastave koriste većinom pri poučavanju moderne povijesti.

Udžbenik za sedme razrede u nakladi „Profil“ nudi nam primjer geneze same hrvatske trobojnice. Naime, na 102. stranici oni spominju „Jelačićevu“ trobojnicu i opisuju njen nastanak. Autori navode da je zastava nastala spajanjem crveno bijele boje (boje Banske Hrvatske) i plavo bijele boje, tj. boje Slavonije. Ispod toga se nalazi zadatak: „Usporedi je (zastavu) s današnjom hrvatskom zastavom.“¹³⁵ Pitanje je primarno vezano uz zastavu, ali se uspoređuje s onom koja ima drugačiji grb, odnosno s promjenjenim grbom. Ovdje je očita povezanost veksilologije i heraldike. Udžbenik za iste razrede nakladnika „Školska knjiga“ ima isti taj primjer naveden na 101. stranici.¹³⁶ Uz to, ima i primjer engleske zastave.¹³⁷ Volio bih navesti i primjer zastave splitske općine nakon prelaska u hrvatske ruke 1882. godine. Ta

¹³² Ibid, str.273.

¹³³ Hrvoje Petrić, Jakša Raguž. *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 106, 168, 173, 199.

¹³⁴ Ibid, str. 36.

¹³⁵ Damir Agičić. *Vremeplov 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 102.

¹³⁶ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 101.

¹³⁷ Ibid. str. 65.

zastava se nalazi u udžbeniku za sedme razrede, nakladnika „Alfa“, ¹³⁸ a izdvojio sam je jer je zanimljivo da su se autori odlučili za zastavu općine, jer većina prikazanih zastava su državne zastave. Već spomenutu zastavu, trobojnicu, spominje i udžbenik za treće razrede u nakladi „Profil“ na 127. stranici. Autori su je naveli kao „Zastavu bana Jelačića“. Ispod zastave je navedeno pitanje: „Što predstavljaju grbovi na zastavi?“¹³⁹ Udžbenik za treće razrede nakladnika „Meridijani“ prikazuje tu istu zastavu na 98. stranici, ali bez zadatka, pitanja ili popratnog teksta.¹⁴⁰ Spominje ju i udžbenik za treće razrede naklade „Alfa“ na 146. stranici. Autori su je prikazali slikovno, a u popratnom tekstu se spominje da je ta trobojnica nastala tako da „...u revolucionarnim događajima 1848./1849. u banskoj se Hrvatskoj prvi put pojavila crveno-bijelo-plava trobojnica kao hrvatska zastava.“ Ispod tog podebljanog teksta stoji objašnjenje simbolike same zastave: „Crveno, bijela i plava boja imale su u sebi višestruku simboliku: ujedinjavale su boje hrvatskog (crven-bijeli) i slavonskog grba(plavo-bijeli), a bile su prisutne i na odjeći iliraca tradicionalnoj hrvatskoj pelerini, bijeloj surki i plavim hlačama. Upravo je takvu odjeću nosio ban Jelačić prigodom svoje instalacije na bansku čast 1848. godine u Zagrebu.“¹⁴¹ Ta ista zastava spominje se i u udžbeniku za treće razrede nakladnika „Školska knjiga“. Na 130. stranici taj udžbenik nudi sliku poprilično sličnu onima koje se nalaze u prethodnim udžbenicima. Autori su je imenovali kao: „Banska zastava bana Josipa Jelačića s popratnim tekstom: „Od crveno-bijele zastave Banske Hrvatske, plavo-bijele slavonske nastala je 1848. trobojnica: crven-bijeli-plavi.“¹⁴² (Prilog 2) Nakon toga iznose što predstavljaju/simboliziraju boje zastave riječima: „crvena je boja hrvatskog grba, srebrna (bijela) podloga slavonske kune, a na plavoj se nalaze tri lavlje glave kao znak Dalmacije.“ Zatim je postavljen zadatak: „Usporedi zastavu s današnjom hrvatskom zastavom.“ Nakon tog zadatka je dodana informacija da se ta zastava čuva u Muzeju grada Zagreba.¹⁴³ To isto pitanje je postavljeno i u udžbeniku za sedmi razred istog nakladnika, što pokazuje da autori nisu konstruirali zadatke za specifičnu dob ili nisu to imali na umu. Također je uočljivo da više udžbenika koristi tu istu zastavu, ali ni jedan ne ulazi u dublju problematiku iste. Npr. udžbenik nakladnika „Alfa“ povezuje tu trobojnicu s narodnom

¹³⁸ Miroslav Akmadža, Stjepan Bekavac. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 105.

¹³⁹ Damir Agičić, Nikola Anušić, Petar Bagarić. *Povijest 3: udžbenik povijesti za treći razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 127.

¹⁴⁰ Željko Holjevac, Hrvoje Petrić. *Povijest 3: udžbenik iz povijesti za III. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 98.

¹⁴¹ Stjepan Bekavac, Robert Skenderović. *Povijest 3: udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2009., str. 146.

¹⁴² Ivan Đukić, Nikolina Alfirević Talargić, Anita Budor Despot. *Koraci kroz vrijeme 3: udžbenik povijesti u trećem razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 130.

¹⁴³ Ibid. str. 130.

nošnjom. Bilo bi zanimljivo da su uz trobojnicu prikazali ilustraciju ili autentičnu sliku same nošnje te tražili od učenika da prepoznaju sličnosti između boja nošnje i trobojnice. Taj jednostavni zadatak „mehaničkog“ uspoređivanja bio bi sličan zadatku „Usporedi zastavu s današnjom hrvatskom zastavom.“, koji se uz ovu zastavu često spominje, ali bi nudio potencijal za konstruiranje daljnjih aktivnosti koje primjenjuju tehnike dubinskog učenja. Npr. nakon tog zadatka bi se učenike moglo priupitati da pokušaju analizirati simboliku nošnje te to povezati s ekonomskim, etničkim, geografskim položajem ljudi, koji su koristili simboliku Trobojnice. Bilo kako bilo, ova trobojnica (nacionalni simbol) je uz grb Republike Hrvatske jedan od najkorištenijih izvora povezanih s pomoćnim povijesnim znanostima. Uočljivo je da se nacionalni simboli u pravilu češće koriste.

Kod udžbenika koji proučavaju suvremeno razdoblje, ponovo je vidljiva veza heraldike i veksilologije. Naime, često se pojavljuju grbovi na zastavi pa dolazi do istih primjera. Također, udžbenik nakladnika „Profil“ nam najočitije pokazuje da se na zastavi pri analiziranju izvora (zastave) češće koristi grb koji se nalazi u sklopu zastave, nego li sama zastava. Naime, na 87. stranici istog udžbenika autori navode grb Kraljevine SHS, dok se na 101. stranici nalazi zastava Hrvatske seljačke stranke te su nakon toga postavljena pitanja: „Zašto baš to geslo: „Vjera u Boga i seljačka sloga“ Što su njime htjeli poručiti? Što uočavaš na grbu stranke?“ Na 134. stranici se pak nalazi grb Nezavisne Države Hrvatske, koji se nalazi na ploči rizničkog upraviteljstva NDH. Udžbenik u nakladi „Profil“ na 205. stranici ima grb socijalističke Jugoslavije i opis samog grba te pored njega državnu zastavu. Uz to se nalaze pitanja: „Što simboliziraju baklje? Što simbolizira crvena zvijezda?“ Također, isti udžbenik daje opis državnog grba Republike Hrvatske.¹⁴⁴ Udžbenik u nakladi „Školska knjiga“ se pak fokusira na proučavanje grbova i zastava preko uspoređivanja promjena i razlika. Naime, na 198. stranici oni donose grb i zastavu Socijalističke Republike Hrvatske sa zadatkom: „...usporedi ih sa današnjim grbom i zastavom.“¹⁴⁵ Isti taj udžbenik na 211. stranici uz opis zastave i grba Republike Hrvatske postavlja pitanja o tome što se promijenilo.¹⁴⁶ Uz to taj udžbenik, izuzev primjera zastave Kraljevstva SHS,¹⁴⁷ ima zadatke koji su fokusirani na zamjećivanje razlika, tj. jednostavno uspoređivanje, bez dubinske analize i postavljanja pitanja kao: „Zašto se nešto promijenilo?“ te „Što je ostalo isto?“. Također, oba

¹⁴⁴ Vesna Đurić. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., 87, 101, 134, 198, 205, 211.

¹⁴⁵ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 198.

¹⁴⁶ Ibid. str.211.

¹⁴⁷ Ibid. str. 72

primjera od učenika traže razlike, a razlike se nalaze ponovo u grbovima, a ne u zastavama. Udžbenici za četvrte razrede gimnazija nam ne nude pregršt aktivnosti povezanih sa zastavama, ali ni teksta. Izuzetak bi bio udžbenik za četvrte razrede gimnazija nakladnika „Školska knjiga“, koji nudi opis promjena na zastavi: „...u istom smislu je donesena odluka o promjeni izgleda državne zastave: umjesto crvene zvijezde petokrake, međunarodnoga socijalističkog simbola, hrvatska je zastava ukrašena tradicionalnim hrvatskim grbom – šahovnicom kojoj su nekoliko mjeseci kasnije pridruženi i manji grbovi povijesnih pokrajina.“¹⁴⁸ Ovdje ponovo vidimo fokusiranje na promjene u grbovima same zastave. Udžbenik za četvrte razrede gimnazija nakladnika „Alfa“ ima više primjera zastava, koje nisu detaljnije obrađene, već su samo ilustracije.¹⁴⁹ Slično se može reći i za primjer na 80. stranici gdje autori u tekstu ispod slike kažu kako je temelj zastave bila hrvatska trobojnica na koju je dodana sovjetska simbolika.¹⁵⁰ Pritom su se ponovo fokusirali na promjene u grbovima. Tako da mogu zaključiti da pri poučavanju suvremenog razdoblja velik fokus se poklanja konceptu kontinuiteta i promjene. Također je vidljivo da se u primjerima gdje se nalaze zastave s grbovima više pažnje okreće prema grbovima.

4.9. Sadržaji u udžbenicima osnovnih škola i gimnazija koje proučava numizmatika

Numizmatika te izvori ili fotografije izvora vezani uz istu, se u osnovnoškolskim i gimnazijskim udžbenicima spominju ili koriste mnogo puta. Deset puta u udžbenicima za pete razrede i šest puta u udžbenicima za šeste razrede te jednom u sedmim razredima. Također se spominje trideset puta u prvim razredima gimnazijskih udžbenika te sedam puta u drugim razredima i jednom u četvrtima razredima. Ovdje očito vidimo da se numizmatika najčešće spominje u razredima koji obrađuju stari vijek (34) i srednji vijek (8). Uz to spominje se jednom u udžbenicima koji obrađuju novi vijek i suvremenu povijest. Alfin udžbenik za peti razred nam nudi definiciju numizmatike. Tamo je navedeno: „Proučavanjem novca kao važnog materijalnog povijesnog izvora bavi se pomoćna povijesna znanost numizmatika.“¹⁵¹ Zanimljivo je da u tom udžbeniku postoji definicija numizmatike, ali ne postoji definicija pomoćnih povijesnih znanosti, iako se numizmatika tamo definira kao pomoćna povijesna

¹⁴⁸ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Koraci kroz vrijeme 4: udžbenik povijesti u četvrtom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 273.

¹⁴⁹ Miroslav Akmađža, Mario Jareb, Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2014., str. 16, 58, 60, 63, 85, 98, 118, 166, 167.

¹⁵⁰ Ibid. str. 80.

¹⁵¹ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 9.

znanost. Drugačiji primjer ovome je udžbenik za druge razrede nakladnika „Školska knjiga“ koji prikazuje novac Bele IV s pitanjima: „Koje astralne i kršćanske simbole prepoznaješ na novcu kovanom za Bele IV? Kako se zove pomoćna povijesna znanost koja proučava prošlost novca?“¹⁵² Ovdje vidimo da autori pristupaju numizmatici kao pomoćnoj povijesnoj znanosti, ali prethodno objašnjavaju što su same pomoćne povijesne znanosti.

U udžbeniku nakladnika „Školska knjiga“ za sedme razrede na 137. stranici prikazani su zlatni dukati s likom cara Franje Josipa I. Uz to nalaze se pitanja: „Za koje još vladare znaš da su stavljali svoj lik na kovanice? Radi li se to i danas?“¹⁵³ Volio bih napomenuti da drugo pitanje možemo povezati i s procesima demokratizacije i stvaranjem te tadašnjim širenjem koncepta građanskog društva što je poveznica s nastavnim planom i programom. U udžbeniku nakladnika „Alfa“ za četvrte razrede gimnazija koristila se novčanica kao ilustrativni prikaz zamjene vrijednosti austrougarskih kruna za jugoslavenske dinare u omjeru 4:1.¹⁵⁴

U petim razredima novac se najčešće pojavljuju kao ilustrativni prikazi. Najčešći novac je rimski ili grčki. U udžbeniku naklade „Alfa“, uz već spomenutu definiciju numizmatike, nailazimo na zanimljiv tekst na 125. stranici. Taj tekst nosi ime „Kovane vijesti“. Tamo se govori o načinima kovanja i korištenja novca te smjenama careva. Veoma detaljno je opisano četiri kovanice,¹⁵⁵ ali to je sve. Smatram da bi bolji zadatak bio da se gradila diskusija s učenicima potaknuta pitanjima: „Možete li opisati što na tim kovanicama vidite? Kojeg su materijala? Što je prikazano na prednjoj, a što na zadnjoj strani kovanica? Koje promjene se mogu uočiti? Zašto se novac u Rimu stalno mijenja? Koja je bila svrha novca?“. Taj isti udžbenik ima najviše spominjanja i to čak sedam. Većinom su to fotografije pojedinih kovanica, ali je očito da je ovaj udžbenik posvetio najviše pažnje numizmatici, što se vidi u prethodno spomenutim definicijama i aktivnostima te spominjanjima. Udžbenik za prve razrede gimnazija istog nakladnika ima samo jedno spominjanje numizmatike i to pri nabranjanju pomoćnih povijesnih znanosti.¹⁵⁶ Slična je stvar i s udžbenikom za prve razrede gimnazija nakladnika „Meridijani“.¹⁵⁷

¹⁵² Denis Detling, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014. str. 217.

¹⁵³ Krešimir Erdelja, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014., str. 137.

¹⁵⁴ Miroslav Akmadža, Mario Jareb, Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2014., str. 52.

¹⁵⁵ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 125.

¹⁵⁶ Damir Mijatović. *Povijest 1: udžbenik za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2011., str. 16.

¹⁵⁷ Hrvoje Gračanin, Ivana Malus Tomorad, Mladen Tomorad. *Povijest 1: udžbenik iz povijesti za 1. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014., str. 15.

Numizmatika je najzastupljenija u šestim razredima osnovne škole i drugim razredima gimnazija. Tamo se spominje čak 13 puta. Profilov udžbenik je naveo srebrni denar Stjepana II Kotromanića. Nakon toga autori traže od učenika da opišu novac te da odgovore na pitanje: „Zašto su vladari na novac ucrtavali svoj lik?“¹⁵⁸ Taj isti udžbenik također na devetoj strani navodi franački zlatni novac uz pitanja o njegovom izgledu te uz pitanje: „Zašto se ističe simbol Kršćanstva?“¹⁵⁹ Ovaj, a i ostali udžbenici za šeste razrede imaju još nekoliko primjera kovanica (Ludovika I, Heraklija I i sl.), ali oni su samo u funkciji ilustrativnog prikaza. U drugim razredima gimnazija udžbenik u nakladi „Profil“ (kao i u šestim razredima) navodi da je: „...kovanje vlastitog novca najbolji je pokazatelj moći velikaških obitelji.“ Uz to je naveden novac hrvatskog bana Pavla Šubića.¹⁶⁰ Udžbenici nakladnika „Alfa“ i „Profil“ imaju fotografiju istog izvora s popratnim tekstom. „Alfa“ ga navodi kao „zlatni novac Tvrtka I“¹⁶¹, dok ga „Profil“ navodi kao „zlatni novac bosanskog kralja Tvrtka I“.¹⁶² Alfa uz taj novac ima popratni tekst: „Politički vrhunac koji je srednjovjekovna Bosna dosegla za vladavine Tvrtka I pozitivno je utjecao i na gospodarski razvoj Bosne, o čemu svjedoči i zlatni novac koji je bosanski kralj dao kovati.“¹⁶³ Udžbenik nakladnika „Profil“ uz novac navodi tekst: „...Kovanjem zlatnika kralj je pokazivao moć i gospodarsku snagu svoje kraljevine.“¹⁶⁴ Usudio bi se primijetiti da ovi tekstovi imaju otprilike istu funkciju, a to je povezivanje materijalnog izvora (kovanica) s gospodarskim rastom/vrhuncem srednjovjekovne Bosne. Također, udžbenik u nakladi „Profil“ je na 169. stranici prikazao fotografiju banovca s nekoliko informacija o istom.¹⁶⁵ Očito je da je udžbenik nakladnika „Alfa“ posvetio mnogo prostora numizmatici te ju je pritom i najdetaljnije obradio. Bilo preko izvora kojima se numizmatika bavi ili preko informacija o numizmatici samoj. Napomenuo sam to, jer taj isti udžbenik ostalim pomoćnim povijesnim znanostima ne pridaje ništa prostora. Naravno, izuzev već spomenute (jedine) definicije kronologije.¹⁶⁶

¹⁵⁸ Šime Labor, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014., str. 116.

¹⁵⁹ Ibid, str. 9.

¹⁶⁰ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 129.

¹⁶¹ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 143.

¹⁶² Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 137.

¹⁶³ Ante Birin, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012., str. 143.

¹⁶⁴ Damir Bulat, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009., str. 137.

¹⁶⁵ Ibid, str. 169.

¹⁶⁶ Stjepan Bekavac. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015., str. 9.

5. Mogućnosti pomoćnih povijesnih znanosti u nastavi povijesti

U narednom poglavlju ću pokušati odgovoriti na neke probleme koje sam uočio kod analize udžbenika, npr. činjenica da se obiteljski grbovi često koriste u udžbenicima, ali za razliku od državnih grbova, rijetko kada dolaze pitanja ili zadatci vezani uz njih. Također sam prepoznao neke primjere izvora povezanih s pomoćnim povijesnim znanostima, koji se iznimno često pojavljuju (npr. „Jelačićeva“ trobojnica) pa sam pokušao nadograditi već spomenuto te dati neke jednostavne smjernice za korištenje tih izvora u nastavi povijesti. Uz to, prepoznao sam da je afektivno područje revidirane Bloomove taksonomije znanja zapostavljeno pa sam prenio članak Nathana T. Elkinsa, koji se time bavi. Kao što sam ranije spomenuo, smatram da sfragistika ne nudi ništa posebnije od heraldike i veksilologije, a uz to je slabo zastupljena u udžbenicima pa ju nisam obradio u ovom poglavlju. Isto tako je slabo zastupljena i kronologija. Također, mislim da epigrafija može ponuditi neke vještine i saznanja korisne za učioničku nastavu, ali da je teško savladiva pa sam ju ipak odlučio izostavio, posebice jer sam se fokusirao na neke druge pomoćne povijesne znanosti (heraldiku, numizmatiku i dr.). Uz to, obradio sam još nekoliko problema ili područja, kao što su lokalna historija te odgojni aspekti poučavanja pomoćnih povijesnih znanosti. Pokušao sam obraditi i dati neke primjere za poučavanje paleografije no s manjim uspjehom nego li s ostalim navedenim znanostima (numizmatika, heraldika, veksilologija, diplomatika).

Trudio sam se slijediti ideje aktivnog učenja. Snježana Koren za aktivno učenje kaže da: „Ljudi konstruiraju svoje znanje i razumijevanje svijeta koji ih okružuje kroz vlastite aktivnosti, koristeći već stečeno znanje kako bi dali smisao novom znanju.“¹⁶⁷ Shodno tome, ja sam u sljedećim poglavljima pokušao dati što više pitanja i nekoliko zadataka. Trudio sam se da gotovo sva pitanja budu otvorena te da predstavljaju određeni problem, koji učenici rješavaju svojom aktivnošću, tj. odgovorom. Primarno cilj mi je da učenici aktivno, kroz diskusiju te odgovaranje na pitanja, usvajaju gradivo, ali i vježbaju kompleksnije misaone procese. Tu prvenstveno mislim više kognitivne procese Revidirane Bloomove taksonomije. Naime, to su razina analiziranja, vrednovanja i stvaranja (manje korišteno). Prema Marijani Marinović, razina analize odgovara na pitanje: „Može li učenik razlikovati pojedine dijelove cjeline?“, dok razina vrednovanja odgovara na pitanje: „Može li učenik opravdati stajalište ili

¹⁶⁷ Snježana Koren. *Čemu nas uči povijest*. Zagreb: Profil, 2015. str. 17.

odluku?¹⁶⁸ Također sam pokušao od učenika tražiti da povezuju različita historijska područja, bila to geografska područja, specijalne znanosti ili jednostavno više informacija.

5.1 Numizmatika

Numizmatika je znanost koja se bavi proučavanjem nastanka, razvoja i uporabe kovanog novca, odnosno znanost koja novčane materijalne ostatke koristi kao izvor¹⁶⁹ kako bi objasnila njezino povijesno (ekonomsko, kronološko, heraldičko¹⁷⁰, kulturno¹⁷¹) i umjetničko značenje. Osim što proučava kovani novac, numizmatika proučava i medalje, značke, papirnati novac i slične predmete.¹⁷²

Numizmatika kao znanost ima dugu tradiciju u Hrvatskoj. Godine 1893. počinje se predavati na Sveučilištu u Zagrebu kao poseban predmet u sklopu studija Arheologije. Predavao ju je Josip Brunšmidt, a on je također napisao i prvo kapitalno djelo hrvatske numizmatike *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* u kojem je donio važna saznanja o kovanom novcu rimskog doba. Njegov rad je nakon Drugog svjetskog rata nastavio Duje Rendić-Miočević. On je donio važna saznanja o novcu predrimskog doba.¹⁷³

Mato Ilkić i Tomislav Šeparović iznijeli su nekoliko najbitnijih informacija o numizmatici i nastavi numizmatike u Hrvatskoj te o novčanim primjercima pronađenima na prostoru Republike Hrvatske. Ja ću ukratko iznijeti najbitnije podatke, jer smatram da se mogu iskoristiti u nastavi povijesti. Ukoliko razumijemo pristup i koncepciju nastave numizmatike u Hrvatskoj, iz toga možemo izvući važne podatke i saznanja iskoristiva u nastavi povijesti. Naime, obrađujući numizmatiku u Hrvatskoj u sklopu nastave povijesti mi obrađujemo procese, pravila i metode važnog dijela povijesne struke, numizmatike.

¹⁶⁸ Marijana Marinović. *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014. str. 70.

¹⁶⁹ Vicko Kapetanović. *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. str. 277.

¹⁷⁰ Enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, s. v. „Numizmatika“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44420>, preuzeto: 1. 11. 2020.

¹⁷¹ Vicko Kapetanović. *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012. str. 277.

¹⁷² Enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, s. v. „Numizmatika“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44420>, preuzeto: 1. 11. 2020.

¹⁷³ Mato Ilkić, Tomislav Šeparović. *Numismatics in the Education System of the Republic of Croatia*, U: „Numismatik Lehren in Europa“, Wein: Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte, 2017. str. 109.

Naime, Mato Ilkić i Tomislav Šeparović navode da fakultetska nastava numizmatike na Odsjeku za arheologiju u sklopu Filozofskog Fakulteta u Zagrebu započinje pregledom prvih novčanih primjeraka u svjetskoj povijesti. Nakon toga se prelazi na grčko-ilirske primjerke te na povezanost grčkih kolonija i same Grčke. Učenici zatim uče o ilirskim kraljevima, a nakon toga o sjevernoafričkim kovanicama, jer su oni jedni od mnogobrojnijih predrimskih nalaza na prostoru današnje Republike Hrvatske. Rimski period je ostavio mnogo numizmatičkih primjeraka. Poseban fokus je na ostavama. Prema Mati Ilkiću i Tomislavu Šeparoviću, hrvatska numizmatika, pojedine primjerke razlikuje prema periodu i mjestu kovanja, carevima na aversu (prednja strana novca, glava) i materijalu korištenom pri kovanju. Autori su naveli numizmatičke nalaze srednjeg vijeka, koji su najčešće korišteni u sklopu sveučilišne nastave,¹⁷⁴ a i za koje smatram da se mogu uklopiti u nastavni plan i program. Ti numizmatički nalazi nam mogu objasniti mnoštvo procesa i pojava, koji se obrađuju u nastavnom planu i programu. Primjerice, Justinijanova rekonkvista. Koristan nam je i novac ostrogotskog razdoblja te novac Konstantina V Kopronima, koji je vrijedan i čest primjerak u ranosrednjovjekovnim grobovima. Pad Salone je tematska jedinica, koju bi bilo korisno obraditi, jer ju je moguće obraditi pomoću numizmatike. Autori još navode i „banovce“, slavonski srednjovjekovni novac te novac dalmatinskih gradova i Dubrovnika i na kraju, novac bosanskih vladara.¹⁷⁵

Mato Ilkić i Tomislav Šeparović nadalje navode da se osim na Filozofskom fakulteta u Zagrebu numizmatika također poučava na Filozofskom fakultetu u Zadru. Na zadarskom Odsjeku za povijest nude se dva kolegija povezana s numizmatikom, dok se na studiju arheologije poučavaju tri kolegija povezana s numizmatikom.¹⁷⁶

Gwynaeth McIntyre, Charlotte Dunn i William P. Richardson su konstruirali platformu za poučavanje numizmatičkih primjeraka u visokoškolskom obrazovanju. Oni su koristili 89 kovanica pretežito Julijsko-Klaudijevskog razdoblja, ali su neke kovanice bile i iz republikanskog razdoblja. Pošto su prave kovanice čuvane u depou, studenti su koristili virtualne kovanice i tako su pospješivali svoje vještine e-učenja. Prvo su učili iz samih kovanica, a nakon toga su kreirali online izložbe pet kovanica. Nastavnici su se nadali da će preko online izložbe studenti više naučiti nego li da pišu esej. Studenti uz to uče važne

¹⁷⁴ Mato Ilkić, Tomislav Šeparović. *Numismatics in the Education System of the Republic of Croatia*, U: „Numismatik Lehren in Europa“, Wein: Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte, 2017. str. 109.

¹⁷⁵ Ibid. str. 110.

¹⁷⁶ Ibid. str. 110-111.

vještine vezane uz muzeologiju, numizmatiku, ali i informatiku te informacijske znanosti općenito. Studenti su također došli u kontakt s nepoznatom i neobičnom vrstom izvora. Cilj projekta je bio istražiti strategije koje podupiru studentski angažman s materijalnom kulturom u učionici. Valja napomenuti da se koristio program *Omeka* te da su studenti radili u grupama. Nastavnici smatraju da je projekt sjajno prošao.¹⁷⁷ Ovaj članak sam iznio ne toliko zbog same metode učenja, koliko zbog izvora koji su se koristili. Naime, e-učenje je korisno i zasigurno u e-učenju leži budućnost. Posebno mi je za oko zapelo konstruiranje izložbi. Mislim da bi bilo korisno poučavati kroz numizmatičke predmete tako da učenici konstruiraju vlastite izložbe. Tu bi se učenicima dali autentični rimski novac (ukoliko je to moguće) ili puke fotografije istih te bi se od učenika tražilo da naprave izložbu o njima te da napišu, koji car je prikazan i što je on napravio. Ukoliko se učenike želi poučiti ekonomskim prilikama u Rimskom Carstvu, onda bi se od njih tražilo da napišu što tim novcem mogu kupiti. Naravno, potrebna bi bila skela potpore u vidu rimskog cjenika.

Prilikom nabavke kovanica valja paziti. Naime Nathan T. Elkins iznosi primjer programa Ancient Coins for Education (ACE), čiji cilj je poučavati povijest preko autentičnog rimskog novca. Naime, taj program kupuje kovanice preko interneta. Te iste kovanice donosi u učioničko okruženje neočišćene pod sloganom *Put history in the hands of your students!* (Stavi povijest u ruke svojih učenika). Čineći to, oni potiču krađu arheoloških nalazišta i uništenje kulturnog blaga, što umanjuje (ili čak anulira) njihovu edukacijsku vrijednost.¹⁷⁸ Međutim, ovdje vidimo i potencijal za poučavanje, jer nam ova etička diskusija donosi mogućnost da učenike poučavamo vrijednostima te da naša nastava povijesti bude ne samo obrazovna, već i odgojna.

Preko kovanica se mogu slati i snažne poruke. Louis C. West spominje kako se od vremena Augusta, vladari počinju „oglašavati“ preko njih, tj. da preko istih šire svoje poruke. Novac može obilježavati vojne pobjede, kao što je August dao kovati komemorativni novac nakon bitke kod Akcija. Međutim, mogu i govoriti o miru, kao što je Neron učinio kada je na kovanicu utiskao riječi: „I on zatvori vrata hrama Janusovog, jer se mir rimskog naroda proširio morem i kopnom“. Također mogu obilježavati i građevinske poduhvate, kao npr. Aurelijanov novac na kojem piše: „Ponovni graditelj/Popravljač Svijeta“ ili čak natpis „Popravljač Svijeta po drugi puta“. Također mogu pokazivati i bogatstvo i raskoš nečije

¹⁷⁷ Gwynaeht McIntyre, Charlotte Dunn i William P. Richardson. „Coins in the Classroom – Teaching Group Work with Roman Coins“, *The Journal of Classics Teaching*, 21, 2020. str. 14–15.

¹⁷⁸ Nathan T. Elkins. „Treasure Hunting 101 in America's Classrooms“, *Journal of Field Archaeology*, 34 (4) 2009. str. 482-484.

vladavine pa su tako razni rimski carevi stavljali klasje žita, koji su simbolizirali raskoš.¹⁷⁹ Sve se to može pretvoriti u zanimljive aktivnosti. Npr. učenicima se može predstaviti rimski novac pa ih se tada priupitati: „Koje sve društvene skupine/klasne u Rimskom Carstvu koriste novac? Ima li on vrijednost van Rimskog Carstva? Što to određuje? Može li taj novac poslati određenu poruku? Kome on šalje tu poruku? Tko može pročitati pisanu poruku na novcu, a tko slikovnu, kao što je klasje žita?“ Vjerujem da je taj set pitanja primjenjiv i u osnovnoškolskoj i u gimnazijskoj nastavi.

U numizmatici postoji fenomen nazvan *damnatio memoriae*, tj. brisanje iz povijesti. Naime, neki carevi su u potpunosti izbrisani iz pamćenja. Na kovanicama se to vidi tako da su njihova lica maknuta.¹⁸⁰ Učenicima bi se i to moglo predstaviti uz pitanja i zadatke, ali smatram da su možda kamene skulpture ili reljefi zahvalnija vrsta izvora. Valja napomenuti da je rimska ikonografija u numizmatici primarno vukla svoje uzore u grčkoj ikonografiji.¹⁸¹ To nam daje mogućnosti pri adaptaciji novca u učioničkom okruženju. Naime, učenicima se mogu predstaviti grčki, rimski i neki egzotični novac i tada bi se tražilo od njih da usporede novce i kažu koji su slični. Uz to, učenicima bi se trebalo predstaviti još nekoliko različitih skupina izvora da oni zaključe jesu li i u kojoj mjeri Rimljani svoj identitet konstruirali na grčkim kulturnim temeljima/utjecajima. Baš kao i heraldika, numizmatika može nuditi sjajne temelje za poučavanje simbolike.

Također, ja sam do sad navodio primjere za antičko razdoblje ali numizmatika nam može pomoći i pri poučavanju novijih razdoblja. Ja ću navesti jedan primjer primjeren gimnazijskoj dobi, a on se bazira na „Fugio“ centu. To je prvi cent koji je odobrio Kongres Sjedinjenih Američkih Država. Bakar korišten pri izradi je došao iz vojnih rezervi. Na prednjoj strani se nalazi moto Benjamina Franklina: „Mind Your Own Business“, dok se na zadnjoj strani nalazi 13 spojenih prstena, koji simboliziraju američke države.¹⁸² Učenike bi se trebalo pitati što simbolizira prstenje te zašto je spojeno. Također učenicima bi se postavila pitanja: „Što znači taj moto? Na što se on odnosi? Imali li ikakve veze s ekonomskim prijedorima ili se radi o motu koji se odnosi na građanska te društvena pitanja?“

¹⁷⁹ Louis C. West. „Imperial Publicity on Coins of the Roman Emperors“, *The Classical Journal*, 45 (1), 1949. str. 19-22.

¹⁸⁰ Michael H. Crawford. „Roman imperial coin types and the formation of public opinion“, U: *Studies in Numismatic Method*, London: Cambridge University Press, 1983. str. 55.

¹⁸¹ Christopher Howgego. *Ancient History from Coins – Approaching the Ancient World*. London: Routledge, 2001. str. 66.

¹⁸² Federal Reserve Bank of Atlanta „Clash of the Coins“, <https://www.frbatlanta.org/-/media/documents/economy-matters/banking-and-finance/clash-of-the-coins/clash-of-the-coins-brochure.pdf>, Preuzeto: 12. 1. 2021.

5.2 Heraldika

Tomislav Galović je heraldiku definirao kao znanost koja proučava postanak i razvoj grbova i pravila prema kojima se grbovi sastavljaju.¹⁸³ Bartol Zmajić je pak heraldiku opisao kao pomoćnu povijesnu znanost koja se bavi postankom, razvojem i umjetničkom izradom grbova i to od njihove prve pojave u početku 11. st. do danas.¹⁸⁴ Samo ime znanosti dolazi germanske riječi Herald. Naime, Bartol Zmajić navodi da je Herold u srednjem vijeku bio niži službenik i glasnik feudalaca. On je imao funkciju najavljivanja i raspoređivanja grbova. Grb pak dolazi od slavenske riječi „grb“, koja pak dolazi od njemačke „erbe“.¹⁸⁵ Stjepan Antoljak još navodi da Nijemci danas koriste i riječ „wappen“ Česi koriste riječ „hrb“, Poljaci riječ „herb“, Talijani „arma“, a Francuzi „armories“.¹⁸⁶

Grbovi su sami po sebi obojeni znakovi koji se pojavljuju isprva na štitovima i postupno postaju simboli obitelji i vitezova. Kasnije grbove počinju koristiti škole, ustanove i poduzeća.¹⁸⁷ Stjepan Antoljak navodi da heraldički izvori mogu biti prikazani na različitim materijalima. Naime, oni mogu biti prikazi grbova na grbovnicama, mogu biti na pečatima, spomenicima, zgradama te na predmetima od kosti, drveta, kamena, metala, kože ili drugog materijala. On također navodi da su grbovi trajne oznake ličnosti, korporacija te političkih i crkvenih ustanova te su te oznake izražene likovnim sredstvima prema ustaljenim i određenim pravilima.¹⁸⁸

Volio bih ukratko opisati povijest grbova, ali i heraldike, jer mislim da daje korisnu faktografsku podlogu za nastavu povijesti. Naime, prve grbove su u Europu donijeli ratnici, koji su se vraćali iz Prvog križarskog rata. Prvi grbovi su se razvili u zapadnoj Njemačkoj, Flandriji, južnoj i sjevernoj Francuskoj te u Engleskoj. U rukopisu, prvi grb se spominje 1127., a na pečatima se prvi grb pojavljuje 1131.¹⁸⁹ Stjepan Antoljak govori kako se prvi grb na pečatima datira u 1140. godinu. Bartol Zmajić govori da su do početka 13. stoljeća pravo na nošenje grba imali vladari i velikaši te da od 13. stoljeća grbove mogu isticati pojedini

¹⁸³ Tomislav Galović, Emir O. Filipović. "Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)." *Arhivski vjesnik* 51, br. 1 (2008): 162.

¹⁸⁴ Bartol Zmajić *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 13

¹⁸⁵ Ibid. str. 13

¹⁸⁶ Stjepan Antoljak. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971. str. 123.

¹⁸⁷ Bartol Zmajić *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 13

¹⁸⁸ Stjepan Antoljak. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971. str. 123

¹⁸⁹ Bartol Zmajić *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 14.

gradovi, trgovišta i općine te crkvene vlasti. Na kraju 13. stoljeća pravo na grbove dobivaju građani i korporacije.

U Hrvatskoj grbovi se isprva javljaju na kamenim spomenicima primorskih gradova. Ti grbovi su u Primorje došli pod utjecajem Italije. Nedugo zatim na prostor sjeverne Hrvatske dolaze prvi grbovi i to iz Mađarske. Važno je napomenuti da su slovenski gradovi primili grbove preko austrijskih plemića.¹⁹⁰ Taj utjecaj je vidljiv i u nekim hrvatskim gradovima. U Bosni i južnoj Hrvatskoj, upotreba grba je vidljiva od 13. stoljeća.¹⁹¹ Grbovi su se mijenjali kroz vrijeme. Do početka 13. stoljeća grb se sastojao samo od štita. U drugoj polovici 13. stoljeća pojavljuju se prvi grbovi s kacigom s nakitom iz koje viri plašt. Tako je grb dobio osnovne elemente, a to su štit, kaciga s nakitom i plašt.

Međutim, nije svatko mogao dodijeliti pravo na grb. To su od 12. do početka 14. stoljeća radili plemići te gradovi, trgovišta, općine, korporacije i građani. Krajem 13. stoljeća pa nadalje traje proces jačanja vladarske moći i shodno tome pravo dodjeljivanja grba postupno postaje pravo vladara, a već u 14. stoljeću se to pravo proširilo gotovo po cijeloj Europi. Važno je spomenuti grbovnice ili armale. Naime, to je povelja koju vladar dodjeljuje plemstvu. Najstariju grbovnicu je dodijelio Ludovik Bavarac 1338. godine. U 17. stoljeću grbovnica u svim europskim državama definitivno mijenja svoj oblik poprimivši format knjige. U izvaneuropskim zemljama nije bilo mnogo grbova. Iznimka su engleski plemići u Sjevernoj Americi te gradski i državni grbovi.¹⁹² Stjepan Antoljak navodi kako je 1772. napisan prvi heraldički udžbenik „*Artis heraldicae notitia brevis*“. Uz to navodi razne grbovnike novog vijeka kao važne izvore za proučavanje povijesti.¹⁹³

Do 1918. na prostoru današnje Republike Hrvatske pravo na dodjeljivanje grba imao je vladar. Nakon 1918. ukinuto je pravo podjele grbova po vladaru i sva plemićka prava. Između 1918. i 1941. podijeljeni su samo grbovi gradova, trgovišta i općina. Prilikom osnivanja Republike Hrvatske Sabor je usvojio „Zakon o grbu, zastavi i himni Republike

¹⁹⁰ Bartol Zmajčić. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 14.

¹⁹¹ Tomislav Galović, Emir O. Filipović. "Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)." *Arhivski vjesnik* 51, br. 1 (2008): 161-226

¹⁹² Bartol Zmajčić. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 14.-16.

¹⁹³ Stjepan Antoljak. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971. str. 125.

Hrvatske te zastavi i lenti predsjednika Republike Hrvatske.¹⁹⁴ U njemu je donijet jasan opis (blazon) samog grba, ali i drugih nacionalnih simbola.

Boje u heraldici igraju važnu ulogu. Boje se dijele na boje ili tinkture (crveno, plavo, zeleno, crno) te na kovine ili metale (zlato-žuto, srebrno-bijelo) i smiju se koristiti samo one. Uz to, smije se koristiti još i boja ljudskog tijela kada se boja samo ljudsko tijelo i dio ljudskog tijela. Životinje su bojane spomenutim bojama i kovinama. Tako je lav npr. žut, dok se za neke životinje koriste temeljne boje, kao za npr. ribu, koja je srebrna. Valja napomenuti da se kod bojanja životinja također može koristiti smeđa, ukoliko su životinje smeđe. Uz boje, u heraldici je dopuštena i upotreba krzna. Ona su bila stvarno dio grba/štita, ali kasnije se odbacuje te se prikazuju znakovima. Kod nas nema takvog slučaja. U samom štitu mogu biti dvije vrste likova (geometrijske diobe štita i naravni likovi). Geometrijska dioba izražava se na mnogo načina, dok naravni likovi mogu biti živi likovi, elementi i nebeske pojave, mitološka bića i umjetni likovi. U hrvatskom grboslovlju čest su likovi ljudi. Često se prikazuju Osmanilije ili vojnici, a ponekad samo vojnička ruka koja najčešće drži sablje.¹⁹⁵ Općenito konfiguracija grbova i njegovi dijelovi podsjećaju nas na ratničke korijenje grbova samih.

Blazoniranje grbova je pojam važan za heraldiku. Blazoniranje podrazumijeva samo opisivanje grbova po uobičajenim pravilima¹⁹⁶. Samim time vladar jamči da je grb jedinstven. Pri blazoniranju počinje se likovima unutar polja štita. Ako je štit razdijeljen, počinje se opisivati koja je u gornjem ili desnom uglu. Zatim se opisuju dijelovi koji su raspoređeni u tom polju pa se tek onda prelazi na opis glavnog lika. Također postoji nekoliko pravila (npr. o vokabularu prikladnom pri opisivanju naravnih likova), koja ja sada neću spominjati. Izvori korisni za proučavanje heraldike su pečati, novac, nadgrobni spomenici i ostali predmeti na kamenu i drvetu te grbovnice.¹⁹⁷ Valja napomenuti da grbovi mogu biti na različitim materijalima, kao što su kost (pri drškama oružja) ili sukno. Isto tako treba istaknuti da se numizmatika, sfragistika i heraldika očito isprepliću, ali to nije nužan problem, već nam nudi poučavanje kroz veći broj metodoloških i znanstvenih pristupa, koristeći samo jedan izvor, npr. novac, pečat, kameni natpis s grbom i slični izvori.

¹⁹⁴ Bartol Zmajčić. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 16.

¹⁹⁵ Bartol Zmajčić. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 18-32.

¹⁹⁶ Tomislav Galović, Emir O. Filipović. "Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtom na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)." *Arhivski vjesnik* 51, br. 1 (2008): 162.

¹⁹⁷ Bartol Zmajčić. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996. str. 78.-79.

Grb kao izvor i heraldika kao pomoćna povijesna znanost bi se mogli na više načina iskoristiti u nastavi povijesti. Prvi zanimljivi element grbova koji bi se mogao iskoristiti je njihov simbolički izraz. Taj izraz možemo prilagoditi osnovnoškolskom i srednjoškolskom uzrastu. Prvo ću iznijeti jednostavniju varijantu poučavanja pomoću heraldike. Naime, prilikom poučavanja nastavnih jedinica povezanih sa srednjovjekovnim razdobljem, ta varijanta je primjerena osnovnoškolskom uzrastu, posebice učenicima šestih (ili sedmih razreda).

Naime, želio bih da se učenike kroz aktivno učenje nauči osnovama heraldike. To sam zamislio kao aktivnost s mnogo pitanja i potpitanja. Tada bi nastavnik bio samo vodič, koji učenicima postavlja pitanja i traži od njih da samostalno dođu do odgovora. Također, u prethodnom poglavlju sam uočio da se autori udžbenika većinom fokusiraju na državne grbove te oko njih konstruiraju pitanja i zadatke. U razredima gdje se uči predmoderna povijest, fokus je stavljen na obiteljske grbove, ali oni su primarno u funkciji ilustracije. Tako da bi se odlučio prvo objasniti kako obiteljske grbove staviti u službu nastave povijesti. Važno je pritom znati koja je funkcija grbova. Dubravka Peić Čaldarović navodi kako je „...primarna i osnovna funkcija svakoga grba u svim sredinama i svim vremenskim fazama njegove aktivne uporabe bila je da adekvatno i trajno identificira pojedince, obitelji ili društvene grupe, raznovrsne korporacije, institucije, ustanove“.¹⁹⁸ Važno je napomenuti da to identificiranje može biti od strane same osobe kojoj je dodijeljen taj grb, a može biti i od drugih pojedinaca ili društvenih skupina. To identificiranje se može događati i kroz simbole koji podsjećaju na neki važan događaj iz života osobe kojoj je taj grb dodijeljen te simboliziraju određene njihove karakterne osobine ili fizička obilježja, emocije ili preokupacije.¹⁹⁹

Ukoliko želimo učenike samo poučiti što je grb i njegovu funkciju te genezu, mislim da bi se to moglo napraviti kroz jednostavan razgovor, koji je primjenjiv i u osnovnoškolskoj i u gimnazijskoj nastavi. Mislim da bi se tu učenicima prvo moralo reći što je sam grb, tj. njegovu genezu. Vjerujem da je dovoljno objasniti da grbovi nastaju kada se Križari vraćaju iz Prvog križarskog rata. Tada bi se moglo pitati učenike: „Zašto su Križari bojali svoje štitove? Koja je bila praktična funkcija toga? S kim su tada komunicirali?“ Nakon toga bi se mogao učenicima prikazati grb sa svim dijelovima (štit, kaciga, plašt) te bi se učenike pitalo: „Koji su dijelovi grba? Odakle oni dolaze i koja je njihova funkcija u svakodnevnom životu?“

¹⁹⁸ Dubravka Peić-Čaldarović. „Grbovi hrvatskoga plemstva – činjenice kulturnog naslijeđa i identiteta“, *Povijesni prilozi*, 25 (31), 2006. str. 88.

¹⁹⁹ Ibid. 88.

Koja je njihova funkcija na grbu? Što vam to govori o osobama koje imaju pravo nošenja grba?“

Također, učenicima bi se obiteljski grbovi mogli objasniti preko simbolike istih. Tj. što oni govore o obitelji ili što obitelj time želi poručiti. Dubravka Peić-Čaldarović je navela primjer Tome Bakača, čiji grb odlikuje jelen na polovici kotača. Taj grb želi podsjetiti na prvog vlasnika grba, koji nije bio plemić te na izvorno obiteljsko ime s dijelom prirodnog ambijenta iz kojega obitelj potječe. Dubravka Peić-Čaldarević također napominje da ta dva elementa izazivaju i fonetski podsjetnik ili poveznicu jer bakàcs je kolar, a baköz je srndač. Isto tako treba reći da je kod ovog grba zanimljiva i priča povezana uz njega. Naime, postoji legenda o slomljenom kotaču putnih kola i čudotvornom jelenu koji unesrećenim putnicima u posljednji čas pokazuje izlaz iz opasne i začarane šume.²⁰⁰ To bi se moglo iskoristiti pri konstruiranju aktivnosti u nastavi povijesti. Naime, tu bi se učenicima prikazao grb. Nakon toga bi se učenike priupitalo: „Što možete reći o osobi koja je bila vlasnik ovakvog grba? Možete li pretpostaviti gdje je živio? Možete li pretpostaviti čime se bavio?“ Također se učenicima može ispričati priča o genezi samog grb te ih se tada priupita: „Što mislite što ta priča govori o vlasniku grba? Povezuje li on u toj priči sam sebe s jelenom? Što time želi poručiti? Želi li time zaplašiti nekoga ili pokazati svoju otvorenost i gostoprimstvo? Uz koju granu gospodarstva se u srednjem vijeku veže gostoprimstvo?“ Valja također napomenuti da srndaći (ili jeleni) u grbu mogu simbolizirati ratnički mentalitet.²⁰¹ Smatram da su ova pitanja primjenjiva i u osnovnoškolskoj i u gimnazijskoj nastavi. Iako bi osnovnoškolcima ipak trebala određena skele potpore, primarno, jer je to gradivo primjerenije za gimnazije.

U srednjem vijeku se ratnički i lovački način života i ikonografija često isprepliću. Ne mora se koristiti isključivo grb. Kao još jedan primjer bi naveo pijetla grada Đurđevca. Naime, Podravina je prepoznatljiva po pijetlu. Antonio Grgić navodi kako je 1995. godine Koprivničko-križevačka županija raspisala natječaj i premda se do tada nije pojavljivao niti u jednom službenom znakovlju ovog kraja, pijevec (pijetao) se tada našao u sedam od ukupno devet rješenja.²⁰² Pijetao se u Podravini povezuje s borbom protiv Osmanlija, tj. s legendom o picoku i opsadom Đurđevca. Uz to, Antonio Grgić navodi i seljački život te naivnu umjetnost kao utjecaje koji su bili presudni da pijetao postane simbol Podravine. Prilikom poučavanja pomoću tog grba učenicima bi se mogla ispričati legenda o opsadi Đurđevca nakon koje bi se učenicima objasnilo da je izmišljena te da pijetao ne može izdržati udar u topovskoj cijevi.

²⁰⁰ Ibid. str. 88.

²⁰¹ Guy Cardogan Rothery. *Concise Encyclopedia of Heraldry*. London: Senate, 1994. str. 218.

²⁰² Antonio Grgić. *Vizualni identitet Koprivničko-križevačke županije. Podravski zbornik*, 23, 1993. str. 133.

Zatim bi se pitalo učenike: „Što mislite zašto je ljudima bilo važno pričati takve priče? Zašto su se njima toliko ponosili da ih stave na grb? Postaju li te legende onda dio njihova identiteta i utječe li to svjesno ili nesvjesno na njihove odluke?“ Takve aktivnosti su iznimno korisne za poučavanje lokalne historije, koja je u našim kurikulumima i nastavnim materijalima podosta zapostavljena, a ističe se kako bi se trebala poučavati. Još neki korisniji primjeri bi bili neki općinski grbovi vezani uz dugogodišnji rat s Osmanlijama. Primjerice, onaj na grb Rame (Prilog 3). Međutim, takvi grbovi su se zadržali u obiteljskim grbovima te nisu inkorporirani ili prenamijenjeni u grbove općina, tako da su primjenjiviji u kontekstu pitanja koja sam predložio u prethodnom paragrafu.

Za kraj, volio bih napomenuti zaista neobičnu skupinu izvora, koji se mogu iskoristiti u poučavanju povijesti kroz heraldiku. Naime, riječ je o izvorima povezanim s *historical pageantry*. U viktorijanskoj Velikoj Britaniji to su bile velike svečanosti, gdje bi se okupilo cijelo selo, grad ili zajednica i oni bi tada oživotvorili neke događaje iz prošlosti ili bi jednostavno pokušali govoriti, ponašati se i općenito živjeti kao stanovnici nekog povijesnog doba.²⁰³ U Sjedinjenim Američkim Država na prijelazu stoljeća, a posebice početkom 20. stoljeća sličnim manifestacijama se htjelo potaknuti društvene promjene.²⁰⁴ Bilo kako bilo, Ellie Reid nam govori kako su glumci u tim predstavama koristili grbove da bi napravili spektakl od oživljene povijesti. Naime, glumci su koristili te grbove i da bi komunicirali svoj status ili identitet. Pošto je publika bila daleko, glumci su morali koristiti grbove da bi komunicirali. Čineći to, davali su novo značenje povijesnim grbovima. Međutim, ono što je posebice zaokupila pažnju Ellie Reid su bili grbovi koji su sačuvani do danas i koji mogu biti sjajan izvor za proučavanje progresivne ere Sjedinjenih Američkih Država.²⁰⁵ Jednako tako bi se od učenika moglo tražiti da konstruiraju vlastite grbove, koji bi predstavljali neku osobu. To je izvedivo kod rada sa svim uzrastima.

²⁰³ A. Bartie, Fleming, L., Freeman, M., Hulme, T., Readman, P., & Tupman, C. „The Redress of the Past: Historical Pageants in Twentieth-Century England“, *International Journal of Research on History Didactics, History Education, and History Culture*, 37, (2016). str. 19-20.

²⁰⁴ Rachele H. Saltzman. Prikaz, „American Historical Pageantry: The Uses of Tradition in the Early Twentieth Century“, autor: David Glassberg, *The Journal of American Folklore*, 106 (419), 1993. str. 101.

²⁰⁵ Ellie Reid. „After the Show is Over ... Souvenirs and Mementos: The Material Culture of Historical Pageants“, U: „Restaging the Past“, Angela Bartie, Linda Fleming, Mark Freeman, Alexander Hutton, Paul Readman (ur.), 2020. str. 262, 263, 271.

5.3. Veksilologija

U Glasniku Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva za veksilologiju se kaže da je to: „novija pomoćna povijesna znanost koja proučava nastanak i uporabu zastava tijekom povijesti te njihovu suvremenu izradu...“²⁰⁶ Željko Heimer ju povezuje sa srodnim pomoćnim povijesnim znanostima. Za njega to su: heraldika, numizmatika, sfragistika i genealogija. On također navodi kako ime potječe od riječi *veksillum*, a to je bila mala zastavica na konjičkim postrojbama rimskog doba.²⁰⁷ U antičko doba su se koristili veksiloidi, tj. zastavoliki simboli i zastave. U srednjem vijeku zastave su počele koristile svjetovne i crkvene institucije, dok u novom vijeku počinju biti raširenije, a nacionalne zastave nastaju sredinom 19. stoljeća pod utjecajem nacionalnih i liberalnih pokreta povezanih s 1848. godinom.²⁰⁸ Volio bih napomenuti da tada nastaje i prepoznatljiva hrvatska trobojnica. Željko Heimer navodi kako su zastave duže vremena bile povezane s kopnenim vojnim postrojbama, ali kako je najveći pomak napravljen kada su ih za plovidbe počeli koristiti brodovi. Oni su ih naravno koristili za identifikaciju na daljine. Time su se te zastave počele povezivati s državama. On također navodi kako je zastava Sjedinjenih Američkih Država jedna od prvih zastava u modernom smislu te riječi. Argument za tu tvrdnju nalazi u činjenici da je prva zastava koja je bila kodificirana i koja (iako se mijenjao broj zvjezdica) ostaje poprilično slična do danas.²⁰⁹

Sjedinjene Američke Države s naizgled bezbroj država, kantona, općina i distrikta posjeduju velik broj zastava. U novije vrijeme neke od tih zastava su postale predmet izrugivanja.²¹⁰ Upravo zato je „The North American Vexillological Association (NAVA)“ napravio pet smjernica za izradu dobre zastave. Smjernice su: drži se jednostavnosti, koristi smislenu simboliku, koristi dvije ili tri boje, bez slova i budi prepoznatljiv ili imaj jasnu poveznicu.²¹¹ Također bih volio napomenuti da zastave ne moraju simbolizirati neku

²⁰⁶ Tomislav Galović, Veksilološke bilješke: *Hrvatska enciklopedija i veksilologija / Vexillologic notes: Croatian Encyclopaedia and Vexillology, Grb i zastava – Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* IV (svibanj 2010) 7: 12

²⁰⁷ Željko Heimer, „Zastave kroz stoljeća (1), Veksilologija“, *Velebit*, 8. 1. 1999. str. 8.

²⁰⁸ Tomislav Galović, Veksilološke bilješke: *Hrvatska enciklopedija i veksilologija / Vexillologic notes: Croatian Encyclopaedia and Vexillology, Grb i zastava – Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva* IV (svibanj 2010) 7: 13.

²⁰⁹ Željko Heimer, „Zastave kroz stoljeća (1), Veksilologija“, *Velebit*, 8. 1. 1999. str. 8.

²¹⁰ TEDx predavanje, „Why city flags may be the worst-designed thing you've never noticed“, Roman Mars, <https://www.youtube.com/watch?v=pnv5iKB2hl4>, Preuzeto: 3. 1. 2021.

²¹¹ The North American Vexillological Association (NAVA), „Good Flag, Bad Flag - How to Design a Great Flag“, Boston: NAVA, 2013. str. 2-3.

ustanovu, državu ili pojedinca, već mogu biti performans sam po sebi.²¹² Primjere za to možemo naći u zastavama na prosvjedima ili satiričkim zastavama.

Kao što sam ranije naveo, „Jelačićeva“ trobojnica se često spominje u udžbenicima, ali oko nje nisu konstruirana pitanja ili zadatci koji bi poticali aktivno učenje kod učenika. To bi se moglo učiniti s nekoliko jednostavnih pitanja. Primjerice, kada govorimo o samoj zastavi, umjesto da se učenicima govori kako je ona nastala spajanjem crveno bijele boje (boje Banske Hrvatske) i plavo bijele boje, tj. boje Slavonije,²¹³ učenicima se mogu predstaviti dvije teorije o njenoj genezi. Te dvije teorije bi bilo obrađene od strane učenike pomoću pitanja koja nastavnik postavlja. Naime, Mario Jareb prenosi riječi Jelačićeva suradnika Neustadtera, koji govori kako je trobojnica „narodna zastava svih Slavena, jer su je prihvatili Južni Slaveni, Srbi, Bugari, pa i Rusi.“²¹⁴

Prilikom poučavanja Jelačićevog prelaska Drave, učenicima bi se trebao objasniti kontekst i tadašnji odnos Hrvata prema Ugarskoj te odnos ostalih Slavena u Monarhiji prema Ugarskoj. Nakon toga, učenicima bi se trebala prikazati „Jelačićeva“ trobojnica uz popratne grbove Hrvatske i Slavonije. Nakon toga bi se učenicima objasnilo kako je ona nastala spajanjem tih dviju zastava. Zatim bi se učenike pitalo: „Mislite li da su ilirci koji su koristili i osmislili ovu zastavu smatrali da se njihova kraljevina sastoji od Hrvatske i Slavonije ili uključuje i Dalmaciju? Koje elemente zastave za to trebamo proučiti? Koji element na zastavi prikazuje Dalmaciju? Ima li broj tri u trobojnici kakve simbolike kod toga, tj. može li nam on pomoći u odgovaranju na to pitanje?“ Nakon toga bi se učenicima objasnilo kako su te tri boje tradicionalne slavenske boje 19. stoljeća, i kako su sadržane u zastavama Hrvatske i Slavonije, ali i Dalmacije. Zatim bi ih se pitalo: „Po uzoru na koju državu slavenske države uzimaju te boje? Zašto baš ta država? Koji su njeni interesi u jugoistočnoj Europi sredinom 19. stoljeća?“. Nakon toga bi se učenicima objasnilo kako su nastale slovačka i slovenska zastava, ali i srpska zastava te bi se učenike pitalo: „Što mislite je li to utjecalo na osmišljavanje hrvatske zastave? Zašto?“ Zatim bi se učenicima objašnjavali historijski događaji i Jelačićev prelazak Drave te bi se učenicima objasnilo da je on tada maknuo trobojnicu i stavio carsku crno-žutu zastavu te bi se učenike pitalo zašto je to učinio.

²¹² Suzana Marjanić, „Art veksilologija domaćega postsocijalizma ili zastava kao subverzivan umjetnički simbol“, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 49 (2), 2012. str. 157.

²¹³ Agičić, Damir. *Vremeplov 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014. str. 102.

²¹⁴ Mario Jareb. *Hrvatski nacionalni simboli*. Zagreb: Alfa, 2010. str. 56-57.

Već sam nekoliko puta kod različitih pomoćnih povijesnih znanosti spomenuo simbolizam i simbole. Zastave također mogu biti snažni simboli. Uz to, naveo sam kako Željko Heimer navodi povezanost zastava s vojskom. On također navodi kako je unošenje zastave za vrijeme postrojavanja posebno svečan čin te da prisega zastavi predstavlja posvećenje svemu što ona predstavlja te posvećenje i onima koji su se borilo pod njenim simbolima.²¹⁵ Upravo stoga bi bilo korisno učenicima predstaviti neke ratne zastave te ih pitati što misle o simbolici istih. Oko takvih izvora se mogu konstruirati pitanja koja su primjenjiva i u osnovnoškolskoj i u gimnazijskoj nastavi. Za primjer ću uzeti zastavu 119. (istarske) brigade (Prilog 4). Tu bi se učenike pitalo: „Navedite dijelove zastave? Što mislite iz kojeg dijela Hrvatske su bili pripadnici te brigade? Po čemu to zaključujete? Po čemu se jarac razlikuje od onog na grbu Istre? Zašto je baš u takvom položaju? Što mislite što to predstavlja vojnicima koji služe pod tom zastavom?“ Slično pitanja se mogu postaviti i za grbove iz vremena Domovinskog rata.

5.4. Diplomatika

Jakov Stipišić za diplomatiku kaže da je to pomoćna povijesna znanost te da ona proučava isprave, tj. diplome s posebnom kritičkom metodom i za cilj ima utvrditi njihovu vrijednost kao povijesni izvor.²¹⁶ Mirjana Matijević-Sokol podrobnije objašnjava termin isprave ili diplome. Ona kaže da je to pisano svjedočanstvo za neku činjenicu koja je pravno povijesne prirode te da u njenom sastavljanju mora biti zadovoljena forma, koja je potvrda autentičnosti i vjerodostojnosti. Ona kaže da se može reći da diplomatika proučava upravo te forme.²¹⁷ Jakov Stipišić nam donosi razliku između javne i privatne isprave, a razlika među njima je u obliku. Naime, isprava izdana u vladarskim kancelarijama svečanijeg je oblika, dok ona izdana u notarskim kancelarijama nije tako svečana i nju nazivamo privatnom ispravom. On kaže da je teško odrediti granicu između jedne i druge.²¹⁸ Mirjana Matijević-Sokol navodi kako je diplomatika dugo smatrana pomoćnom povijesnom znanosti, no da ona više ne proučava samo vanjske karakteristike isprave, već da je u fokusu njenog istraživanja i sam sadržaj, forma te izričaj, koji svi imaju svoja posebna pravila. Ona također smatra da treba posebnu pažnju posvetiti formulacijama same isprave. Uz to smatra da se trebamo posvetiti

²¹⁵ Željko Heimer. „Veksilologija (feljton 1-18)“, *Hrvatski vojnik*, 394, 2012. str. 47.

²¹⁶ Jakov Stipišić. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1984. str. 160.

²¹⁷ Mirjana Matijević-Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, 2014. 15.

²¹⁸ Jakov Stipišić. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1984. str. 160.

nastanku same isprave te činjenicama i kontekstu koji su tome prethodili. Upravo zbog toga nastaje proučavanje institucija koje izdaju isprave. Jakov Stipišić kaže da su srednjovjekovni pisari sastavljali te isprave tako da su ih modificirali prema sadržaju neke druge isprave ili prema nekim modelima koje su nalazili u zbirkama. On kaže da je primaran razlog tome bilo jednostavnije sastavljanje teksta. Naime, stari formulari su sadržavali svu pravnu terminologiju, koja je pisaru trebala.²¹⁹

Mirjana Matijević-Sokol navodi da se sve do 19. stoljeća diplomatika bavila provjerom autentičnosti. Ona također naglašava da treba razlikovati dva važna pojma: diplomatička krivotvorina i povijesna krivotvorina.²²⁰ Naime, neka isprava može biti krivotvorena, ali povijesno istinita, jer je povijesna istinitost povezana s tekstem. Također postoji i povijesna krivotvorina. Mirjana Matijević-Sokol kaže da povijesna krivotvorina nastaje kada nadležne vlasti, kao kralj ili papa, ne zapovjede sastavljanje neke isprave te je ta isprava protivno njihovoj volji, ali ju je svejedno objavio i sastavio nadležni ured. Prema Jakovu Stipišiću, pri utvrđivanju istinitosti krivotvorina, prvo se treba krenuti uspoređivati sa sličnim (prostorno, vremenski i institucionalno) ispravama.²²¹

Pri analizi udžbenika sam zamijetio da se diplomatika kao pomoćna povijesna znanost nije detaljnije obradila, tj. da nisu obrađena njena metodologija i njeni postupci, što bi odgovaralo proceduralnoj dimenziji znanja. Kako je diplomatika poprilično komplicirana pomoćna povijesna znanost, koja zahtjeva mnogo znanja i vještina, mislim da nije u potpunosti primjenjiva u nastavi, ali vrste krivotvorina o kojima govori Mirjana Matijević-Sokol možda jesu. Naime, moglo bi se učenike prilikom poučavanja gradiva vezanog uz srednji vijek pitati: „Zna li netko što je kupoprodajni ugovor? Što mislite jesu li u (ranom/razvijenom) srednjem vijeku imali nešto slično današnjim kupoprodajnim ugovorima? Je li srednji vijek bio mirno i sigurno razdoblje? Što mislite što se dogodilo s ispravama prilikom tatarske provale/vikinških pljački? Kako su tadašnji notari mogli zamijeniti izgubljene isprave? Tko je mogao svjedočiti tome? Je li se tada moglo lagati? Zašto? Jesu li ljudi razvijenog srednjeg vijeka imali vještine da procijene autentičnost ranosrednjovjekovnih isprava? Kako je to utjecalo na proizvodnju isprava? Imamo li mi danas ta znanja i vještine?“ Zatim bi se učenicima u jednoj ili dvije rečenice objasnila definicija diplomatike, što je povezano sa zadnjim pitanjem. Nakon toga se može učenicima prepričati kontekst iza nekih

²¹⁹ Ibid. str. 162.

²²⁰ Mirjana Matijević-Sokol, *Studia diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, 2014., 169.

²²¹ Jakov Stipišić. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1984. str.148-150.

krivotvorina, kao što je Konstantinova darovnica. Također im se može ispričati priča o lažnom Grobničkom boju i onda učenike pitati zašto je tu došlo do laganja i krivotvorenja? Ovdje učenici sami kroz par minuta dijaloga s profesorom te među sobom savladavaju koncept krivotvorina, a neka pitanja od njih traže i povezivanje kroz razdoblja te procjenjivanje promjena koje su se dogodile na izvorima (ispravama), ali i u društvu općenito. Također, preko kupoprodajnih ugovora ostvaruju poveznicu s današnjim vremenom. Volio bih napomenuti da nam sjajan primjer može biti Trpimirova darovnica. O mnogobrojnim raspravama je pisala Mirjana Matijević-Sokol,²²² ali ja sam se odlučio ne koristiti ih, jer ukoliko bi željeli predstaviti sve rasprave oko autentičnosti te isprave, vjerujem da bi se potrošilo previše vremena te da učenici ne bi uspjeli razumjeti problematiku. Doduše, neki nastavnici se mogu odlučiti za jednu raspravu ili mišljenje o Trpimirovoj darovnici.

5.5. Paleografija

Paleografija je pomoćna povijesna znanost koja govori o postanku i razvoju pisma.²²³ Ona je važna jer pisani spomenici imaju posebno značenje, prvenstveno jer izravno govore o povijesnim zbivanjima. Paleografija se najčešće posvećuje dokumentima pisanim na mekanim materijalima, kao što su papirus, pergamen, papir. Latinska paleografija je za hrvatske prostore najznačajnija i ona proučava latinsko pismo. Osim službenih spisa, latinska paleografija proučava i latinsko pismo u knjigama.²²⁴ Cilj paleografije je višestruk. Jakov Stipišić kaže da nas ona uči ispravno čitati stare latinske tekstove i pritom razrješava upotrijebljene kratice. On također na temelju znanstvene klasifikacije pokušava približno odrediti vrijeme i mjesto postanka pisanog izvora o kojem je riječ. Također, Jakov Stipišić kaže da se paleografijom treba utvrditi originalni tekst i ustanoviti naknadne umetke i eventualne prijepise.²²⁵

Prilikom analize udžbenika sam uočio da se posebna pisma (npr. karolina) koriste i spominju, ali samo faktografski i ne stavlja ih se u poseban kontekst te nema posebnih pitanja ili zadataka o njima. Stoga smatram da bi bilo korisno kontekstualizirati neke osnovne informacije o konkretno karolini. Jakov Stipišić smatra da pod karolinom razumijemo tip latinske minuskule koja se upotrebljavala od dolaska na vlast Karla Velikog do kraja 12.

²²² Mirjana Matijević-Sokol. „Studia Diplomatica – rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike“, Zagreb: FF Press, 2014. str. 84-91.

²²³ Viktor Novak, Latinska paleografija, Univerzitet u Beogradu, izd. Naučna knjiga, Beograd 1952. 1.

²²⁴ Jakov Stipišić. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1984. str. 3.

²²⁵ Ibid. str. 4.

stoljeća. Također kaže da se upotrebljavala u najvećem dijelu skriptorija i kancelarija zapadnog dijela Europe te da najstarije primjerke karoline u Dalmaciji nalazimo u Splitskom evangelijaru.²²⁶ Također, Franjo Šanjek kaže da su njena slova pravilna i često razdvojena, što je i slučaj s riječima. On također kaže da se taj sklad očituje i u romaničkoj arhitekturi.²²⁷ Karolina je općenito postala svojevrsno europsko pismo, jer se koristila u gotovo svoj zapadnoj Europi te sve do Skandinavije i Dalmacije. Ona, kao i predromanička i ranoromanička arhitektura, je plod Karolinške renesanse i kulturnog uspona zapada Europe. Tako bi se učenicima u gimnaziji moglo pokazati gdje se koristila karolina te ih se tada pitati: „Sada većina skriptorija piše sličnim pismo, kako to utječe na kulturu? Dolazi li do veće razmjene ideja ili ne? Na što pak utječu te ideje? Kako utječu na arhitekturu?“ Zatim bi se učenicima moglo objasniti kontekst predromanike, tj. njeno (donekle) uniformirano širenje Europom, sve do Dalmacije. Također je potrebno istaknuti kako je paleografiju kao pomoćnu povijesnu znanost jako teško poučavati jer ona jednostavno iziskuje mnogo vremena te nije primjerena učenicima osnovnih ni srednjih škola, već je primjerenija fakultetskoj razini.

6. Zaključak

Cilj ovoga rada je bio istražiti kakav je odnos pomoćnih povijesnih znanosti i nastave povijesti. Stoga sam u ovom radu pokušao donijeti kvantitativnu i kvalitativnu analizu udžbenika. Fokusirao sam se na pomoćne povijesne znanosti i mogu zaključiti nekoliko stvari. Prvenstveno da nisu sve pomoćne povijesne znanosti jednako zastupljene. Recimo, heraldika se češće pojavljuje, dok se kronologija i sfragistika rijetko pojavljuju. Također sam pokazao da se neke pomoćne povijesne znanosti koriste u nekim razredima češće, dok u drugima rjeđe, kao što je slučaj s veksilologijom i heraldikom. Većina izvora povezanih s konkretnim pomoćnim povijesnim znanostima se koristi kao ilustracija, tj. samo kao slika pored teksta. Također, ukoliko postoje pitanja, ona su najčešće samo reprodukcija jednostavnih rečenica o nekim aspektima pojedine pomoćne znanosti. Neki izvori su se pojavljivali u više udžbenika pa možemo reći da su dio „kanona“ u izradi udžbenika. To su prvenstveno nacionalni simboli (grb i zastava).

Smatram da su pomoćne povijesne znanosti iskoristive u nastavi povijesti. Naravno to ovisi o pojedinoj pomoćnoj povijesnoj znanosti. Prvenstvo se tu misli na heraldiku i

²²⁶ Ibid. str. 84.

²²⁷ Franjo Šanjek. *Latinska paleografija i diplomatika*. Zagreb: Hrvatski Studiji, 2004. str. 144.

numizmatiku. One posjeduju potencijal za poučavanje pomoću simbolizma te je to prepoznato i u nekim primjerima u udžbenicima te sam ja konstruirao vlastita pitanja i zadatke za iste. Slično tome, neke pomoćne povijesne znanosti jednostavno iziskuju uvježbane vještine i pozamašnu količinu znanja o samoj pomoćnoj povijesnoj znanosti, ali i povijesti općenito pa nisu toliko zastupljene u udžbenicima, a i smatram da ih je teško uklopiti u nastavu, ali sam ja dao nekoliko primjera na koji bi se način one mogle iskoristiti u nastavi. Pomoćne povijesne znanosti tako mogu biti uklopljene u nastavni proces i zasigurno imaju potencijal. Također današnje tržište (slijedeći funkcionalistički filozofski pristup obrazovanju) i nastava povijesti iziskuju radnike s razrađenim vještinama. Mnogobrojne pomoćne povijesne znanosti nude specifične vještine i vjerujem da kao takve mogu biti inkorporirane u nastavu. Potrebno je naglasiti kako je veliki dio posla na nastavnicima jer su oni ti koji organiziraju nastavu. Nastavnik bi se u planiranju nastave trebao udaljiti od udžbenika te bi trebao koristiti literaturu kako bi se učenicima osigurala dodatna znanja i vještine čije je stjecanje propisano i planom i programom za osnovnu školu i gimnaziju. Udžbenik tako treba služiti učenicima dok se nastava možda treba ponekad od njega udaljiti kako bi se do toga uspjelo doći. Isto tako model nastave koji je propisan planom i programom iz 1994. godine za gimnazije i onim iz 2006. godine za osnove škole ne pogoduje korištenju pomoćnih povijesnih znanosti u nastavi jer je jednostavno već sad previše „nabijen“ mnoštvom nastavnih jedinica i tema. Nastava povijesti se poučava kronološki te je i to jedan od razloga zašto se sadržaji, koji se mogu povezati s pomoćnim povijesnim znanostima u udžbenicima rijetko obrađuju. Postoji mogućnost da bi se organiziranjem plana i programa na tematski način te udaljavanjem od tradicionalnog, kronološkog učenja povijesti, otvorila mogućnost da i pomoćne povijesne znanosti uđu u nastavni proces. Neke gore spomenute sigurno imaju mogućnost pružiti učenicima i nešto više od samo informacija. Potrebno je istaknuti kako novi kurikulum iz 2019. godine otvara mogućnosti poučavanja pomoćnih povijesnih znanosti u nastavi jer propisuje kako bi se učenike učestalo trebalo poučavati tehničkim konceptima. Upravo je jedan od tih tehničkih koncepata, koncept rada na povijesnom izvoru čime se bave pomoćne povijesne znanosti.

Prilozi

Udžbenik	Numizmatika	Heraldika	Veksilologija	Kronologija	Diplomatika	Sfragistika	Epigrafija	Paleografija
Školska knjiga, 5. razred	2	/	/	/	/	/	/	/
Alfa, 5. razred	7	/	/	1	/	/	/	/
Profil, 5. razred	1	/	/	/	/	/	/	/
Profil, 6. razred	3	5	/	/	2	1	7	3
Školska knjiga, 6. razred	1	2	/	/	5	2	5	1
Alfa, 6. razred	2	/	/	/	2	/	3	/
Profil, 7. razred	/	/	1	/	/	/	/	/
Alfa, 7. razred	/	3	1	/	/	/	/	/
Školska knjiga, 7. razred	1	1	2	/	/	/	/	/
Profil, 8. razred	/	6	5	/	/	/	/	/
Školska knjiga, 8. razred	/	2	2	/	/	/	/	/
Alfa, 8. razred	/	8	1	/	/	/	/	/
Meridijani, Gimnazije 1. razred	13	1	1	1	1	1	7	5
Gimnazije 1. razred, Alfa	10	1	1	1	1	1	4	7
Gimnazije 1. razred, Školska knjiga	9	1	1	1	1	1	5	6

Gimnazije, 2. razred, Školska knjiga	3	5	1	1	1	2	1	1
Gimnazije 2. razred, Meridijani	/	2	/	1	2	1	3	2
Gimnazije 2. razred, Alfa	2	2	/	/	/	/	1	/
Gimnazije 2. razred, Profil	3	1	/	/	/	1	8	5
Gimnazije 3. razred, Meridijani	/	1	/	/	/	/	/	/
Gimnazije 3. razred, Profil	/	1	1	/	/	/	/	/
Gimnazije 3. razred, Alfa	/	8	1	/	/	/	/	/
Gimnazije 3. razred, Školska knjiga	/	1	1	/	/	/	/	/
Gimnazije 4. razred, Meridijani	/	5	2	/	/	/	/	/
Gimnazije 4. razred, Alfa	1	10	4	/	/	/	/	/
Gimnazije 4. razred, Školska knjiga	/	1	1	/	/	/	/	/
Ukupno:	58	67	26	6	15	10	44	30

Prilog 1. Tablica spominjanja pomoćnih povijesnih znanosti

Prilog 2. Preuzeto: Školska knjiga, 3. razred. str. 130

Prilog 3. Preuzeto: <http://miruhbosne.com/?p=35470>, 14. 1. 2021.

Prilog 4. <http://www.regionalexpress.hr/site/more/danas-je-29.-godishnjica-osnutka-119.-brigade-hv>, Preuzeto: 16. 1. 2021.

7. Bibliografija

Izvor/Udžbenici:

- Agičić, Damir. *Vremeplov 7: udžbenik povijesti za sedmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Agičić, Damir, Nikola Anušić, Petar Bagarić. *Povijest 3: udžbenik povijesti za treći razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009.
- Akmadža, Miroslav, Mario Jareb, Zdenko Radelić. *Povijest 4: udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Akmadža, Miroslav, Stjepan Bekavac. *Povijest 7: udžbenik za 7. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015.
- Babić, Vladimir. *Povijest staroga vijeka, za I razred gimnazije*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947.
- Bančić, Sonja, Sanja Cerovski, Štefica Paladino. *Tragom prošlosti 5: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u petom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2015.
- Bekavac, Stjepan. *Povijest 5: udžbenik za 5. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015.
- Bekavac, Stjepan, Mario Jareb. *Povijest 8: udžbenik za 8. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2014.
- Bekavac, Stjepan, Robert Skenderović. *Povijest 3: udžbenik za 3. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2009.
- Birin, Ante, Tomislav Šarlija. *Povijest 6: udžbenik za 6. razred osnovne škole*. Zagreb: Alfa, 2015.
- Birin, Ante, Tomislav Šarlija. *Povijest 2: udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2012.
- Brdal, Željko, Margita Madunić. *Tragom prošlosti 6: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u šestom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

- Bulat, Damir, Šime Labor, Miroslav Šašić. *Povijest 2: udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil, 2009.
- Detling, Denis, Željko Samaržija. *Koraci kroz vrijeme 2: udžbenik povijesti u drugom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Dukić, Ivan, Nikolina Alfirević Talargić, Anita Budor Despot. *Koraci kroz vrijeme 3: udžbenik povijesti u trećem razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Đurić, Vesna. *Vremeplov 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 7: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u sedmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Tragom prošlosti 8: udžbenik povijesti s višemedijskim nastavnim materijalima u osmom razredu osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Erdelja, Krešimir, Igor Stojaković. *Koraci kroz vrijeme 4: udžbenik povijesti u četvrtom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Gračanin, Hrvoje, Ivana Malus Tomorad, Mladen Tomorad. *Povijest 1: udžbenik iz povijesti za I. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014.
- Gračanin, Hrvoje, Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić. *Povijest 2: udžbenik iz povijesti za II. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014.
- Holjevac, Željko, Hrvoje Petrić. *Povijest 3: udžbenik iz povijesti za III. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014.
- Jakić, Živko. *Poviest staroga vieka, za V razred srednjih škola*. Zagreb: Izdanje nakladnog odjela Hrvatske Državne Tiskare. 1943.
- Koren, Snježana. *Povijest 8: udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Labor, Šime, Snježana Vinarić, Jelena Šilje Capor, Manuela Kujundžić, Tin Pongrac. *Vremeplov 6: udžbenik povijesti za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Mijatović, Damir. *Povijest 1: udžbenik za I. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2011.

- Miškulin. A. V. *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: Školska i pedagoška izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske, 1946.
- Petrić, Hrvoje, Jakša Raguž. *Povijest 4: udžbenik iz povijesti za IV. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2014.
- Pauš, Pavao. *Povijest staroga vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 1957.
- Šarunić, Duša, Darko Benčić. *Vremeplov 5: udžbenik povijesti za peti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil, 2014.
- Ujaković, Karolina, Svjetlana Vorel. *Koraci kroz vrijeme 1: udžbenik povijesti u prvom razredu gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.

Literatura:

- Antoljak, Stjepan. *Pomoćne istorijske nauke*. Kraljevo: Istorijski arhiv. 1971.
- Baleglav, Sanja. „Intervju: Povijesna informacijska znanost – pomoćna disciplina povijesne znanosti?“, *Essehist: časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, 5(5), 2013.
- Bartie, A., Fleming, L., Freeman, M., Hulme, T., Readman, P., & Tupman, C. „The Redress of the Past: Historical Pageants in Twentieth-Century England“, *International Journal of Research on History Didactics, History Education, and History Culture*, 37, (2016).
- Crawford, Michael H. „Roman imperial coin types and the formation of public opinion“, U: *Studies in Numismatic Method*, London: Cambridge University Press, 1983.
- Elkins, Nathan T. „Treasure Hunting 101 in America's Classrooms“, *Journal of Field Archaeology*, 34 (4) 2009. str. 482-484.
- Galović, Tomislav. "O stotoj obljetnici utemeljenja Katedre (1908.-2008.)." *Pro tempore* , br. 6-7 (2009): 362-365.
- Galović, Tomislav, Josip Matasović kao profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, u: *Josip Matasović i paradigma kulturne povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 23. – 24. studenoga 2012.*, ur. Suzana Leček, Slavonski Brod – Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i

- Baranje - Slavonski Brod, Hrvatski državni arhiv - Zagreb, Društvo za hrvatsku povjesnicu - Zagreb, 2013., str. 243-276.
- Galović, Tomislav i Emir O. Filipović. "Prilog bibliografiji radova o heraldici (s posebnim osvrtomna Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu)." *Arhivski vjesnik* 51, br. 1 (2008): 161-226.
- Galović, Tomislav, Genealogy in Croatia: Genealogy as an Auxiliary Science of History in Croatian Historiography, in: *The Universality and Particularity of the Study of Genealogy in the East and the West* (International Genealogical Conference in Hanoi, Vietnam, 2019), [ed. JUNG, Su-hwan], Hanoi: Hanoi National University of Education & Association of Korean Genealogy Studies, 2019, pp. 61-73.
- Galović, Tomislav, „Veksilološke bilješke: Hrvatska enciklopedija i veksilologija“ *Grb i zastava – Glasnik Hrvatskog grboslovnog i zastavoslovnog društva IV* (svibanj 2010) 7: 12-13.
- Grgić, Antonio. „Vizualni identitet Koprivničko-križevačke županije“, *Podravski zbornik*, 23, 1993.
- Gross, Mirjana. „Historija i društvene znanosti“, *Časopis za suvremenu povijest*, 7 (2), 1975.
- _____. *Historijska znanost – Razvoj, oblik, smjerovi*. Zagreb: SNL, 1980.
- _____. *Suvremena historiografija*. Zagreb: Novi liber, 1996.
- GULIN, Ante, Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika, Zagreb: Golden marketing, 1998.
- Heimer, Željko. „Veksilologija (feljton 1-18)“, *Hrvatski vojnik*, 394, 2012.
- _____. „Zastave kroz stoljeća (1): Veksilologija“, *Velebit* 190/V. pp. 28-29, *Hrvatska vojna glasila*, Zagreb, 1999.
- Howgego, Christopher. *Ancient History from Coins – Approaching the Ancient World*. London: Routledge, 2001.
- Ilkić, Mato, Tomislav Šeparović. „Numismatics in the Education System of the Republic of Croatia“, U: „*Numismatik Lehren in Europa*“, *Wein: Veröffentlichungen des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte*, 2017.

- Janssen, Lydia. „The rise of ‘auxiliary sciences’ in early modern national historiography: an ‘interdisciplinary’ answer to historical scepticism“, *History of European Ideas*, 43 (5), 2017.
- Jareb, Mario. *Hrvatski nacionalni simboli*. Zagreb: Alfa, 2010.
- Kapetanović, Vicko. *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*. Split : Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, 2012.
- Koren, Snježana. *Čemu nas uči povijest - nastava povijesti, ideje o učenju/poučavanju i ishodi učenja*. Zagreb: Profil, 2015.
- Marinović, Marijana *Nastava povijesti usmjerena prema ishodima učenja*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014.
- Marjanić, Suzana. „Art veksilologija domaćega postsocijalizma ili zastava kao subverzivan umjetnički simbol“, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 49 (2), 2012.
- Matijević-Sokol, Mirjana. *Studia Diplomatica. Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*. Zagreb: FF Press, 2014.
- McIntyre, Gwyneth, Charlotte Dunn i William P. Richardson. „Coins in the Classroom – Teaching Group Work with Roman Coins“, *The Journal of Classics Teaching*, 21, 2020.
- Nikolić-Jakus, Zrinka. *Uvod u studij povijesti – Historiografski praktikum*. Zagreb: Leykam international, 2012.
- Novak, Viktor, *Latinska paleografija*, Univerzitet u Beogradu, izd. Naučna knjiga, Beograd 1952.
- Peić-Čaldarović, Dubravka. „Grbovi hrvatskoga plemstva – činjenice kulturnog naslijeđa i identiteta“, *Povijesni prilozi*, 25 (31), 2006.
- Reid, Ellie. „After the Show is Over ... Souvenirs and Mementos: The Material Culture of Historical Pageants“, U: *Restaging the Past*, (ur.) Angela Bartie, Linda Fleming, Mark Freeman, Alexander Hutton, Paul Readman, 2020.
- Rothery, Guy Cadogan. *Concise Encyclopedia of Heraldry*. London: Senate, 1994.

Saltzman, Rachele H. Prikaz, „American Historical Pageantry: The Uses of Tradition in the Early Twentieth Century“, autor: David Glassberg, *The Journal of American Folklore*, 106 (419), 1993.

Šanjek, Franjo. *Latinska paleografija i diplomatika*. Zagreb: Hrvatski Studiji, 2004.

Stipišić, Jakov. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*. Zagreb: Školska knjiga, 1984.

The North American Vexillological Association (NAVA), „Good Flag, Bad Flag - How to Design a Great Flag“, Boston: NAVA, 2013.

West, Louis C. „Imperial Publicity on Coins of the Roman Emperors“, *The Classical Journal*, 45 (1), 1949.

Zmajić, Bartol. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksikologija, rječnik heraldičkog nazivlja*. Zagreb: Golden Marketing. 1996.

Žugaj, Miroslav. „Jedno predavanje o klasifikaciji znanosti“, *Journal of Information and Organizational Sciences*, 13, 1989.

Web:

Enciklopedija leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, S. V. „Interdisciplinarnost“. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27616> Preuzeto: 1. 12. 2020.

Enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“, s. v. „Numizmatika“, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44420>, preuzeto: 1. 11. 2020.

Federal Reserve Bank of Atlanta „Clash of the Coins“, <https://www.frbatlanta.org/-/media/documents/economy-matters/banking-and-finance/clash-of-the-coins/clash-of-the-coins-brochure.pdf>, Preuzeto: 12. 1. 2021.

Hrvatsko strukovno nazivlje „Struna“, S. V. „Transdisciplinarnost“, <http://struna.ihjj.hr/naziv/transdisciplinarnost/24675/>, Preuzeto: 1. 12. 2020.

TEDx predavanje, „Why city flags may be the worst-designed thing you've never noticed“, Roman Mars, <https://www.youtube.com/watch?v=pnv5iKB2hl4>, Preuzeto: 3. 1. 2021.

<https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/dodatni/129161.htm>, preuzeto 31.3.2021